Journal Website

Article history:
Received 03 June 2026
Revised 07 October 2026
Accepted 15 October 2026
Initial Publication 06 November 2026
Final Publication 20 February 2028

Dynamic Management and Business Analysis

Volume 6, Issue 6, pp 1-25

E-ISSN: 3041-8933

Examining the Impact of Unfair Terms in Standard-Form Contracts on Legal Risks and the Business Sustainability of Platform-Based Enterprises

Heidar. Hamzah Karim[1], Reza. Nikkhah[2*], Siamak. Jafarzadeh[2]

[1] PhD Student in Private Law, Urmia University, Urmia, Iran
[2] Associate Professor, Department of Islamic Jurisprudence and Law, Faculty of Literature and Humanities, Urmia University, Urmia, Iran

*** Corresponding author email address**: r.nikkhah@urmia.ac.ir

A r t i c l e I n f o

Article type:
Original Research

How to cite this article:
Hamzah Karim, H., Nikkhah, R., & Jafarzadeh, S. (2027). Examining the Impact of Unfair Terms in Standard-Form Contracts on Legal Risks and the Business Sustainability of Platform-Based Enterprises. *Dynamic Management and Business Analysis*, *6*(6), 1-25.
https://doi.org/10.61838/dmbaj.525

© 2027 the author(s). Published by Knowledge Management Scientific Association. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

A B S T R A C T

Objective: This study aimed to examine the effect of unfair terms in standard-form contracts on legal risks and business sustainability in platform-based enterprises, with particular emphasis on the mediating role of legal risks.

Methodology: This quantitative study employed a cross-sectional descriptive-correlational design. The study population consisted of managers, founders, legal managers, contract specialists, compliance professionals, and senior executives working in platform-based enterprises in Tehran. A total of 286 participants were recruited using purposive and convenience sampling. Data were collected through a structured questionnaire measuring unfair terms in standard-form contracts, legal risks, and business sustainability. Reliability was assessed using Cronbach's alpha and composite reliability, while construct validity was examined through confirmatory factor analysis and average variance extracted. Pearson correlation analysis and structural equation modeling were performed using SPSS version 29 and AMOS version 29. Indirect effects were tested through bootstrapping with 5,000 resamples.

Findings: Unfair terms in standard-form contracts had a significant positive effect on legal risks ($\beta = 0.64$, $p < 0.001$) and a significant negative direct effect on business sustainability ($\beta = -0.22$, $p = 0.002$). Legal risks also had a significant negative effect on business sustainability ($\beta = -0.53$, $p < 0.001$). The indirect effect of unfair contractual terms on business sustainability through legal risks was -0.34, with a 95% bootstrap confidence interval ranging from -0.43 to -0.26. The total effect of unfair terms on business sustainability was -0.56. Unfair contractual terms explained 41% of the variance in legal risks, while unfair terms and legal risks jointly explained 52% of the variance in business sustainability.

Conclusion: The findings indicate that unfair contractual terms increase legal risks and weaken the sustainability of platform-based enterprises through both direct and indirect pathways; therefore, greater transparency, proportionality, and balance in standard-form contracts may reduce legal exposure and strengthen long-term business sustainability.

Keywords: *Unfair Terms, Standard-Form Contracts, Legal Risks, Business Sustainability, Platform-Based Enterprises, Structural Equation Modeling*

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The rapid expansion of the platform economy has fundamentally transformed the architecture of commercial transactions and contractual relationships. Platform-based enterprises increasingly mediate interactions among consumers, service providers, sellers, workers, advertisers, and other market participants through digitally standardized contractual frameworks. Because individualized negotiation is generally impractical in large-scale digital markets, standard-form contracts have become the dominant legal instrument for governing access to platforms, allocation of responsibilities, use of data, dispute resolution, termination, liability, and other aspects of the relationship between the platform and its users. Although this form of contracting substantially reduces transaction costs and facilitates scalability, it may also create considerable asymmetry in bargaining power because contractual terms are predominantly drafted unilaterally by platform operators and presented to users on a take-it-or-leave-it basis (Jeong, 2023; Rutgers & Sauter, 2021; Sivula, 2025).

Within this context, unfair terms in standard-form contracts have emerged as an important concern in contemporary contract law, consumer protection, digital governance, and business risk management. Unfair terms may include disproportionate limitations of platform liability, unilateral modification clauses, excessive transfers of risk to users, restrictive remedies, broad rights of suspension or termination, opaque dispute-resolution mechanisms, and insufficiently transparent provisions governing personal data. The legitimacy of such clauses cannot be evaluated solely by reference to formal consent because acceptance of standardized digital terms frequently occurs in circumstances characterized by information asymmetry, limited attention, contractual complexity, and a practical absence of bargaining opportunities. Consequently, contemporary approaches to contractual fairness increasingly emphasize substantive balance, transparency, comprehensibility, and the actual distribution of rights and obligations between the parties (Helberger et al., 2024; Kur et al., 2024; Zeno, 2022).

The problem is particularly important in platform markets because digital platforms do not merely facilitate transactions; they often exercise forms of private governance. Through standard terms, platforms establish rules concerning market access, conduct, payment, sanctions, data usage, dispute resolution, and liability. Accordingly, standard-form contracts function not only as transactional documents but also as regulatory instruments within platform ecosystems. Previous scholarship has therefore highlighted the need to assess platform standard terms in light of contract law, competition law, consumer protection, and emerging approaches to digital regulation (Findlay et al., 2023; Rutgers & Sauter, 2021; Streel et al., 2021).

Consumer protection studies similarly indicate that digital markets generate new difficulties related to contractual transparency, enforceability, remedies, and meaningful consent. The complexity of e-commerce, cross-border transactions, algorithmic decision-making, and unequal digital literacy may undermine users' ability to understand contractual consequences. Effective digital consumer protection consequently requires transparent terms, accessible information, adequate remedies, and safeguards against significant contractual imbalance (Liudmyla et al., 2023; Maeda, 2023; Pathak, 2024). The development of electronic commerce has created substantial opportunities for business expansion while simultaneously generating legal challenges associated with contractual validity, consumer rights, and platform responsibility (Azzaprillia, 2023).

Unfair contractual design may also constitute an important source of legal risk for platform-based enterprises. Although businesses may employ limitation-of-liability clauses and risk-transfer mechanisms to reduce immediate exposure, excessively one-sided provisions may paradoxically increase longer-term legal vulnerability. Potential consequences include consumer disputes, litigation, regulatory intervention, unenforceability of contractual provisions, compensation obligations, compliance costs, and reputational damage. Digital risk management therefore requires organizations to consider legal risk as interconnected with operational, technological, security, financial, and reputational risks (Fernando-Villamar, 2023). Regulatory-compliant and sustainable technological design likewise suggests that legal compliance should be embedded in organizational and technological architecture rather than addressed only after disputes arise (Aseeva, 2023).

The growing importance of data further intensifies these concerns. Platform business models frequently depend on the collection, processing, transfer, and monetization of user information. Contractual provisions governing data access and control therefore represent an increasingly important component of platform legal risk. Contemporary data-governance frameworks emphasize transparency, controlled access, accountability, and clearer allocation of data rights (Coenen et al., 2025; Lim et al., 2026). At the same time, technological advances involving artificial intelligence, blockchain, cybersecurity systems, and decentralized infrastructures introduce additional regulatory and contractual complexities (Chouraik, 2024; Korchenko et al., 2026). Studies of blockchain applications likewise indicate that transparency and traceability may strengthen trust and governance, although technological infrastructure cannot substitute for clear and balanced contractual arrangements (Abdul et al., 2025; Balcıoğlu et al., 2024; Darmawan et al., 2026; Goyal et al., 2024).

From a business perspective, contractual fairness may also be directly associated with organizational sustainability. The sustainability of platform-based enterprises depends not only on short-term profitability but also on their ability to maintain stakeholder trust, preserve user participation, manage regulatory exposure, sustain business relationships, and adapt to changing technological and institutional environments. Platform-economy research increasingly emphasizes the interaction of technological, social, economic, legal, ethical, and organizational factors in determining long-term viability (Madsen & Glebova, 2025; Sivula, 2025). Relational perspectives similarly suggest that durable commercial networks depend on trust, cooperation, and acceptable distributions of benefits and obligations (Ioannou, 2023). Problems of governance and trust have also been identified as significant barriers to organizational sustainability in other institutional contexts (Paraschou et al., 2025).

These concerns are particularly visible in the gig economy, crowdfunding, digital assets, and data-intensive platforms, where standardized contracts frequently determine how economic and legal risks are distributed among participants. Platform work may provide flexibility while simultaneously transferring substantial risk to individual service providers (Malek, 2024). Crowdfunding platforms face complex requirements related to disclosure, investor protection, and conflicts of interest (Macchiavello, 2022), while digital-asset markets demonstrate that regulatory uncertainty may significantly affect legal stability and sustainable development (Wiwoho et al., 2023). Corporate governance and preventive compliance mechanisms can therefore play a critical role in limiting legal exposure and strengthening organizational resilience (Costa et al., 2022; Ragazou et al., 2022).

E-ISSN: 3041-8933

Despite growing research on digital fairness, platform regulation, sustainability, consumer protection, and legal risk, these areas have frequently been examined separately. Less attention has been given to an integrated model explaining how unfair standard contractual terms may affect the sustainability of platform-based enterprises through their contribution to legal risk. Accordingly, the present study aimed to examine the effect of unfair terms in standard-form contracts on legal risks and business sustainability in platform-based enterprises, with particular emphasis on the mediating role of legal risks.

Methods and Materials

The study employed an applied, quantitative, cross-sectional, descriptive-correlational design. The statistical population consisted of managers, founders, legal managers, contract specialists, compliance and risk professionals, and senior executives working in platform-based enterprises located in Tehran. Participants were required to have direct professional involvement with standardized contracts, terms of service, platform-user agreements, contractual risk management, or related legal and commercial activities. The final sample comprised 286 eligible participants selected through purposive and convenience sampling. Participants had at least two years of relevant professional experience and represented platform enterprises operating in e-commerce, online marketplaces, transportation and mobility services, financial and payment services, digital content, online service provision, and other platform-based business sectors.

Data were collected using a structured multi-section questionnaire. The first section assessed demographic and professional characteristics. The second measured unfair terms in standard-form contracts, including disproportionate limitation of liability, unilateral changes to contractual conditions, risk transfer, restrictive remedies, unilateral suspension or termination rights, and contractual imbalance. The third section assessed legal risks, including litigation and dispute exposure, consumer complaints, unenforceability of contractual provisions, compensation obligations, regulatory sanctions, compliance costs, and reputational consequences. The fourth section measured business sustainability in terms of continuity of operations, stakeholder trust, long-term commercial relationships, legal adaptability, organizational reputation, and the capacity to maintain stable economic performance.

Items were scored on a five-point Likert scale ranging from 1, strongly disagree, to 5, strongly agree. Content validity was evaluated by experts in contract law, electronic commerce law, business management, and risk management. A pilot assessment was conducted with 30 individuals who had characteristics comparable to those of the target population. Internal consistency was examined using Cronbach's alpha, while confirmatory factor analysis was used to evaluate construct validity. Composite reliability and average variance extracted were also calculated.

Descriptive statistics, including frequencies, percentages, means, and standard deviations, were calculated using SPSS version 29. Pearson correlation coefficients were used to examine bivariate relationships among the main variables. Structural equation modeling was performed using AMOS version 29 to test direct and indirect relationships. Unfair contractual terms were modeled as the exogenous variable, legal risks as the mediator, and business sustainability as the endogenous variable. Indirect effects were evaluated using 5,000 bootstrap resamples and 95% confidence intervals. Model fit was assessed using the chi-square to degrees-of-freedom ratio, CFI, TLI, GFI, AGFI, RMSEA, and SRMR.

Findings

The final sample consisted of 286 participants, including 174 men (60.8%) and 112 women (39.2%). The mean age was 36.74 years (SD = 7.92), with ages ranging from 25 to 59 years. Regarding educational attainment, 25.2% held bachelor's degrees, 54.9% held master's degrees, and 19.9% held doctoral degrees. The mean professional experience was 7.84 years (SD = 4.16).

The mean score for unfair terms in standard-form contracts was 3.47 (SD = 0.68), while the mean legal-risk score was 3.61 (SD = 0.71). Business sustainability had a mean score of 3.28 (SD = 0.66). Cronbach's alpha coefficients were 0.89 for unfair contractual terms, 0.91 for legal risks, and 0.88 for business sustainability. Composite reliability values ranged from 0.90 to 0.92, and average variance extracted ranged from 0.56 to 0.60, indicating satisfactory reliability and convergent validity.

Correlation analysis showed a significant positive association between unfair contractual terms and legal risks ($r = 0.63$, $p < 0.001$). Unfair contractual terms were negatively correlated with business sustainability ($r = -0.51$, $p < 0.001$), while legal risks demonstrated the strongest negative correlation with business sustainability ($r = -0.66$, $p < 0.001$).

The structural model demonstrated satisfactory fit to the data: $\chi^2 = 418.36$, $df = 236$, $\chi^2/df = 1.77$, CFI = 0.954, TLI = 0.947, GFI = 0.912, AGFI = 0.889, RMSEA = 0.052, and SRMR = 0.046. Unfair contractual terms had a significant positive direct effect on legal risks ($\beta = 0.64$, $p < 0.001$). They also had a significant negative direct effect on business sustainability ($\beta = -0.22$, $p = 0.002$). Legal risks had a significant negative effect on business sustainability ($\beta = -0.53$, $p < 0.001$).

The standardized indirect effect of unfair contractual terms on business sustainability through legal risks was -0.34 ($p < 0.001$), with a 95% bootstrap confidence interval from -0.43 to -0.26. Because the confidence interval did not include zero and the direct effect remained significant after the mediator was introduced, legal risks demonstrated partial mediation. The total standardized effect of unfair contractual terms on business sustainability was -0.56 ($p < 0.001$). Unfair terms explained 41% of the variance in legal risks, while unfair terms and legal risks jointly explained 52% of the variance in business sustainability.

Discussion and Conclusion

The findings demonstrate that unfair terms in standard-form contracts constitute a substantial source of legal vulnerability for platform-based enterprises. The strong positive effect of unfair contractual terms on legal risks indicates that clauses designed to transfer responsibility, restrict remedies, or provide broad unilateral powers to platforms may not necessarily protect businesses from legal exposure. Instead, excessive contractual imbalance may increase the likelihood of disputes, regulatory scrutiny, non-enforcement of provisions, compensation claims, and related compliance costs.

The negative direct relationship between unfair contractual terms and business sustainability further indicates that contractual imbalance has consequences extending beyond formal legal disputes. Unfair terms can undermine user confidence, weaken long-term commercial relationships, increase perceptions of opportunistic behavior, and reduce willingness to continue participating in a platform ecosystem. Because platform-based enterprises rely heavily on network participation and stakeholder trust, contractual fairness should be considered a strategic business resource rather than merely a legal compliance issue.

E-ISSN: 3041-8933

Legal risks also emerged as a major determinant of business sustainability. Their relatively strong negative effect suggests that recurring litigation, regulatory uncertainty, contractual disputes, and compliance burdens can absorb managerial and financial resources, undermine reputation, and constrain innovation and expansion. For platform enterprises operating in rapidly evolving regulatory environments, unmanaged legal risk may therefore become a significant obstacle to long-term organizational resilience.

The mediation analysis provides a particularly important contribution. The results showed that unfair contractual terms reduce sustainability partly because they generate higher levels of legal risk. Thus, contractual design influences organizational sustainability through both direct and indirect mechanisms. The partial nature of the mediation suggests that other mechanisms may also be involved, including diminished stakeholder trust, lower user loyalty, reputational harm, and deterioration in the quality of platform relationships.

Overall, the study indicates that legal fairness and business sustainability are structurally interconnected in platform-based enterprises. Standard-form contracts should not be treated merely as instruments for maximizing managerial discretion or shifting liability to users. Sustainable contractual governance requires a balanced allocation of rights and obligations, transparent language, proportionate limitations of liability, accessible remedies, and periodic legal review. Platform enterprises that integrate contractual fairness into their governance and risk-management systems are likely to be better positioned to reduce legal exposure, maintain stakeholder trust, and strengthen their capacity for sustainable long-term operation.

شاپای الکترونیکی: ۸۹۳۳-۳۰۴۱

مدیریت پویا و تحلیل کسب و کار

دوره ۶، شماره ۶، صفحه ۲۵-۱

وبسایت مجله

تاریخچه مقاله
دریافت شده در تاریخ ۱۳ خرداد ۱۴۰۵
اصلاح شده در تاریخ ۱۵ مهر ۱۴۰۵
پذیرفته شده در تاریخ ۲۳ مهر ۱۴۰۵
اولین انتشار در تاریخ ۱۵ آبان ۱۴۰۵
انتشار نهایی در تاریخ ۱ اسفند ۱۴۰۶

بررسی تأثیر شروط ناعادلانه در قراردادهای استاندارد بر ریسک‌های حقوقی و پایداری کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور

حیدر حمزه کریم[۱]، رضا نیکخواه[۲*]، سیامک جعفرزاده[۲]

۱. دانشجوی دکترای حقوق خصوصی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران
۲. دانشیار، گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران

[*]ایمیل نویسنده مسئول: r.nikkhah@urmia.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله

پژوهشی اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

حمزه کریم، حیدر.، نیکخواه، رضا.، و جعفرزاده، سیامک. (۱۴۰۶). بررسی تأثیر شروط ناعادلانه در قراردادهای استاندارد بر ریسک‌های حقوقی و پایداری کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور. *مدیریت پویا و تحلیل کسب و کار*، ۶(۶)، ۲۵-۱.

© ۱۴۰۶ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده(گان) است. انتشار این مقاله به‌صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY 4.0) صورت گرفته است.

چکیده

هدف: هدف پژوهش حاضر بررسی تأثیر شروط ناعادلانه در قراردادهای استاندارد بر ریسک‌های حقوقی و پایداری کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور با تأکید بر نقش میانجی ریسک‌های حقوقی بود. **روش‌شناسی:** این پژوهش با رویکرد کمی و طرح توصیفی ـ همبستگی مقطعی انجام شد. جامعه پژوهش شامل مدیران، بنیان‌گذاران، مدیران حقوقی، کارشناسان قراردادها، متخصصان انطباق و مدیران ارشد کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور فعال در تهران بود. در مجموع، ۲۸۶ نفر به روش نمونه‌گیری هدفمند و در دسترس وارد مطالعه شدند. داده‌ها با استفاده از پرسشنامه ساختاریافته شامل سنجش شروط ناعادلانه در قراردادهای استاندارد، ریسک‌های حقوقی و پایداری کسب‌وکار گردآوری شد. پایایی ابزارها با آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی و روایی سازه با تحلیل عاملی تأییدی و میانگین واریانس استخراج‌شده بررسی شد. تحلیل داده‌ها با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون و مدل‌یابی معادلات ساختاری در نرم‌افزارهای SPSS نسخه ۲۹ و AMOS نسخه ۲۹ انجام شد. اثرات غیرمستقیم با روش بوت‌استرپ ۵,۰۰۰ بازنمونه‌ای آزمون شدند. **یافته‌ها:** شروط ناعادلانه در قراردادهای استاندارد اثر مثبت و معنی‌داری بر ریسک‌های حقوقی داشتند ($\beta = ۰.۶۴, p < ۰.۰۰۱$) و اثر مستقیم آن‌ها بر پایداری کسب‌وکار منفی و معنی‌دار بود ($\beta = -۰.۲۲, p = ۰.۰۰۲$). ریسک‌های حقوقی نیز اثر منفی و معنی‌داری بر پایداری کسب‌وکار نشان دادند ($\beta = -۰.۵۳, p < ۰.۰۰۱$). اثر غیرمستقیم شروط ناعادلانه بر پایداری از طریق ریسک‌های حقوقی برابر با -۰.۳۴ بود و فاصله اطمینان ۹۵ درصد بوت‌استرپ از -۰.۴۳ تا -۰.۲۶ به دست آمد. اثر کل شروط ناعادلانه بر پایداری برابر با -۰.۵۶ بود. شروط ناعادلانه ۴۱ درصد از واریانس ریسک‌های حقوقی و همراه با ریسک‌های حقوقی ۵۲ درصد از واریانس پایداری کسب‌وکار را تبیین کردند. **نتیجه‌گیری:** یافته‌ها نشان دادند که شروط ناعادلانه علاوه بر افزایش مستقیم ریسک‌های حقوقی، به‌طور مستقیم و غیرمستقیم پایداری کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور را تضعیف می‌کنند؛ بنابراین، بازطراحی قراردادهای استاندارد بر مبنای شفافیت، تناسب و توازن حقوق و تعهدات می‌تواند به کاهش ریسک‌های حقوقی و تقویت پایداری بلندمدت این کسب‌وکارها کمک کند.

کلیدواژگان: *شروط ناعادلانه، قراردادهای استاندارد، ریسک حقوقی، پایداری کسب‌وکار، کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور، مدل‌یابی معادلات ساختاری*

مقدمه

گسترش اقتصاد دیجیتال و توسعه کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور، ساختار سنتی روابط قراردادی را به‌طور بنیادین دگرگون کرده است. پلتفرم‌های دیجیتال با ایجاد زیرساختی برای اتصال هم‌زمان کاربران، ارائه‌دهندگان خدمات، فروشندگان، خریداران و سایر ذی‌نفعان، امکان شکل‌گیری حجم گسترده‌ای از معاملات را با سرعت بالا و هزینه مبادله نسبتاً پایین فراهم کرده‌اند. در چنین محیطی، قراردادهای استاندارد به یکی از اصلی‌ترین ابزارهای حقوقی برای تنظیم روابط میان پلتفرم و کاربران تبدیل شده‌اند؛ زیرا مذاکره فردی درباره مفاد قرارداد با هزاران یا میلیون‌ها کاربر، از منظر عملی و اقتصادی امکان‌پذیر نیست. با این حال، همین کارآمدی قراردادی می‌تواند زمینه ایجاد عدم تعادل در قدرت چانه‌زنی را فراهم سازد، زیرا غالباً شروط قرارداد به‌طور یک‌جانبه توسط پلتفرم تدوین می‌شود و کاربر تنها امکان پذیرش یا عدم پذیرش مجموعه‌ای از شروط از پیش تعیین‌شده را دارد. ازاین‌رو، مسئله عدالت قراردادی در اقتصاد پلتفرمی صرفاً یک موضوع نظری در حقوق قراردادها نیست، بلکه به یکی از مسائل مهم حکمرانی دیجیتال، حمایت از مصرف‌کننده، مدیریت ریسک و پایداری کسب‌وکار تبدیل شده است (Jeong, 2023; Rutgers & Sauter, 2021; Sivula, 2025).

در قراردادهای استاندارد، شروط ناعادلانه معمولاً به مفادی اطلاق می‌شوند که بدون مذاکره واقعی میان طرفین تنظیم شده و موجب ایجاد عدم تعادل معنادار در حقوق، تعهدات، مسئولیت‌ها و ابزارهای جبرانی طرفین می‌شوند. این شروط ممکن است در قالب محدودیت گسترده مسئولیت پلتفرم، انتقال یک‌جانبه ریسک به کاربر، اختیار انحصاری تغییر مفاد قرارداد، محدودیت در حق فسخ یا جبران خسارت، شروط داوری نامتناسب، امکان تعلیق یا خاتمه حساب کاربری بدون تضمین‌های کافی و یا عدم شفافیت در نحوه استفاده از داده‌های کاربران ظهور کنند. مسئله اصلی در چنین قراردادهایی آن است که رضایت رسمی کاربر الزاماً به معنای رضایت آگاهانه و آزادانه نیست؛ زیرا پیچیدگی متون قراردادی، طولانی بودن شرایط استفاده و فقدان امکان مذاکره می‌تواند قدرت واقعی انتخاب را محدود کند. بر این اساس، مفهوم انصاف در قراردادهای دیجیتال نیازمند ارزیابی فراتر از پذیرش صوری قرارداد و توجه به ساختار واقعی توزیع قدرت، اطلاعات و ریسک میان طرفین است (Helberger et al., 2024; Kur et al., 2024; Zeno, 2022).

اهمیت این موضوع زمانی بیشتر آشکار می‌شود که ماهیت چندوجهی پلتفرم‌ها در نظر گرفته شود. کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور صرفاً ارائه‌دهنده یک خدمت ساده نیستند، بلکه اغلب نقش واسطه، تنظیم‌کننده خصوصی، پردازشگر داده، کنترل‌کننده دسترسی و حتی تعیین‌کننده قواعد بازار را به‌طور هم‌زمان بر عهده دارند. این موقعیت می‌تواند برای پلتفرم‌ها نوعی قدرت تنظیم‌گری خصوصی ایجاد کند که از طریق شرایط استاندارد استفاده اعمال می‌شود. در نتیجه، قرارداد استاندارد نه فقط وسیله‌ای برای ثبت حقوق و تعهدات، بلکه ابزاری برای سازمان‌دهی رفتار کاربران و تعریف دامنه مسئولیت‌ها و مخاطرات در اکوسیستم پلتفرم است. پژوهش‌های مرتبط با حکمرانی خصوصی در اقتصاد پلتفرمی نشان داده‌اند که استفاده از شروط استاندارد می‌تواند نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌دهی رابطه میان آزادی قراردادی، رقابت و حمایت از طرف ضعیف‌تر داشته باشد (Findlay et al., 2023; Rutgers & Sauter, 2021; Streel et al., 2021).

هم‌زمان با افزایش نقش پلتفرم‌ها، حمایت از مصرف‌کننده در محیط دیجیتال نیز با چالش‌های جدیدی مواجه شده است. پیچیدگی روابط تجارت الکترونیکی، معاملات فرامرزی، تفاوت در سطح سواد دیجیتال کاربران، استفاده از الگوریتم‌ها در فرایند تصمیم‌گیری و تنوع الگوهای کسب‌وکار، سبب شده است که ابزارهای سنتی حمایت قراردادی در بسیاری از موارد برای مقابله با اشکال جدید عدم تعادل کافی نباشند. مطالعات انجام‌شده درباره حمایت از مصرف‌کنندگان در اقتصاد دیجیتال بر ضرورت شفافیت بیشتر، قابلیت فهم شروط، محدودسازی مفاد نامتوازن و ایجاد سازوکارهای مؤثر برای جبران خسارت تأکید کرده‌اند (Liudmyla et al., 2023; Maeda, 2023; Pathak, 2024).

همچنین، تجربه بازارهای تجارت الکترونیکی نشان می‌دهد که توسعه سریع فعالیت‌های آنلاین، در کنار فرصت‌های گسترده اقتصادی، می‌تواند چالش‌هایی در زمینه اعتبار قرارداد، مسئولیت پلتفرم، حمایت از مصرف‌کننده و اجرای تعهدات ایجاد کند (Azzaprillia, 2023).

یکی از ابعاد مهم این مسئله، ارتباط میان شروط ناعادلانه و ریسک حقوقی کسب‌وکار است. ممکن است در نگاه کوتاه‌مدت تصور شود که انتقال حداکثری مسئولیت به کاربر یا محدودسازی تعهدات پلتفرم موجب کاهش ریسک حقوقی شرکت می‌شود؛ اما در عمل، شروط بیش از حد یک‌جانبه می‌توانند خود منشأ ریسک‌های جدید باشند. عدم قابلیت اجرای شروط، امکان ابطال یا بی‌اعتباری مفاد، افزایش شکایات مصرف‌کنندگان، ورود نهادهای نظارتی، طرح دعاوی جمعی یا فردی و آسیب به شهرت تجاری از جمله پیامدهایی است که می‌تواند از طراحی نامتوازن قرارداد ناشی شود. بنابراین، مدیریت ریسک حقوقی در پلتفرم‌ها نباید صرفاً بر انتقال ریسک قراردادی به طرف مقابل مبتنی باشد، بلکه باید بر طراحی رابطه‌ای متوازن، شفاف و قابل دفاع از منظر حقوقی استوار شود (Aseeva, 2023; Fernando-Villamar, 2023).

در ادبیات مدیریت ریسک دیجیتال، تأکید شده است که مخاطرات حقوقی بخشی از منظومه گسترده‌تری از ریسک‌های فناورانه، عملیاتی، امنیتی، مالی و reputational هستند و تعامل میان این ریسک‌ها می‌تواند پیامدهای پیچیده‌ای برای سازمان ایجاد کند. طراحی ناکافی سازوکارهای قراردادی، ضعف در حفاظت از داده، عدم رعایت مقررات و اتکای بیش از حد به شروط سلب مسئولیت می‌تواند سطح آسیب‌پذیری یک کسب‌وکار دیجیتال را افزایش دهد (Fernando-Villamar, 2023; Tursunbayeva et al., 2021). از سوی دیگر، رویکردهای جدید در طراحی فناوری و حکمرانی سازمانی بر این اصل تأکید دارند که انطباق حقوقی و پایداری باید از مرحله طراحی مدل کسب‌وکار و زیرساخت فناوری مورد توجه قرار گیرند، نه اینکه صرفاً پس از بروز اختلاف یا مداخله نهادهای تنظیم‌گر به‌عنوان واکنشی اصلاحی مطرح شوند (Aseeva, 2023).

مسئله داده نیز در این میان جایگاه ویژه‌ای دارد. بخش عمده‌ای از ارزش‌آفرینی در اقتصاد پلتفرمی بر گردآوری، تحلیل، اشتراک‌گذاری و بهره‌برداری از داده‌های کاربران استوار است. در نتیجه، شروط قراردادی مربوط به داده، مالکیت، دسترسی، انتقال، ذخیره‌سازی و استفاده ثانویه از اطلاعات می‌توانند به یکی از حساس‌ترین بخش‌های قراردادهای استاندارد تبدیل شوند. تحولات حقوقی اخیر نشان می‌دهد که حکمرانی داده به‌سمت افزایش شفافیت، تقویت کنترل کاربران و تعریف دقیق‌تر حقوق دسترسی حرکت کرده است (Coenen et al., 2025; Lim et al., 2026). تجربه حوزه‌هایی نظیر حمل‌ونقل هوشمند و سامانه‌های خودران نیز نشان می‌دهد که ثبات حقوقی در معاملات دیجیتال وابستگی زیادی به تعریف روشن حقوق داده و مالکیت دیجیتال دارد (Lee et al., 2021). در نتیجه، شروط مبهم یا یک‌جانبه درباره داده‌ها می‌توانند علاوه بر ایجاد تعارض با مقررات، به افزایش عدم قطعیت و ریسک حقوقی منجر شوند.

مقررات‌گذاری داده و امنیت سایبری نیز به‌طور مستقیم با پایداری کسب‌وکارهای دیجیتال ارتباط دارد. افزایش پیچیدگی معماری‌های داده و استفاده از هوش مصنوعی، زنجیره بلوکی و سامانه‌های تصمیم‌گیری خودکار، نیازمند تلفیق طراحی فنی با الزامات حقوقی و امنیتی است. مطالعات جدید در حوزه مهندسی امن و حفاظت از داده نشان می‌دهند که طراحی چندلایه سازوکارهای امنیتی و حریم خصوصی می‌تواند نقش مهمی در کاهش ریسک‌های حقوقی و عملیاتی داشته باشد (Korchenko et al., 2026). همچنین، استفاده از فناوری‌هایی مانند هوش مصنوعی و زنجیره بلوکی در حوزه‌های مالی و بانکی می‌تواند شفافیت و امنیت را ارتقا دهد، اما در عین حال چالش‌های جدیدی در زمینه مسئولیت، انطباق و حکمرانی داده ایجاد می‌کند (Chouraik, 2024).

فناوری زنجیره بلوکی در سال‌های اخیر به‌عنوان یکی از ابزارهای افزایش شفافیت، قابلیت رهگیری و اعتماد در اکوسیستم‌های دیجیتال مطرح شده است. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که کاربرد این فناوری می‌تواند در حوزه‌های مختلف از مدیریت زنجیره تأمین گرفته تا حسابداری، شهرهای هوشمند و اقتصادهای مبتنی بر دارایی دیجیتال به کاهش برخی انواع عدم قطعیت کمک کند (Balcıoğlu et al.,

E-ISSN: 3041-8933

2024; Darmawan et al., 2026; Goyal et al., 2024). با این حال، بهره‌گیری از فناوری‌های غیرمتمرکز به‌خودی خود مشکل عدالت قراردادی را حل نمی‌کند؛ زیرا روابط حقوقی میان کاربران و ارائه‌دهندگان خدمات همچنان نیازمند تعیین دقیق مسئولیت، حقوق دسترسی و سازوکارهای حل اختلاف است. توسعه دارایی‌های رمزنگاری‌شده نیز نشان داده است که عدم وضوح چارچوب‌های تنظیم‌گری می‌تواند یکی از مهم‌ترین منابع ریسک حقوقی برای پلتفرم‌ها باشد (Wiwoho et al., 2023). همچنین، پذیرش گسترده فناوری زنجیره بلوکی در حوزه‌هایی مانند امور مالی غیرمتمرکز و بازی‌های دیجیتال به وجود اعتماد، استانداردسازی و چارچوب‌های حقوقی قابل پیش‌بینی وابسته است (Abdul et al., 2025).

در چنین شرایطی، اقتصاد پلتفرمی به‌طور فزاینده‌ای با مفاهیم پایداری، تاب‌آوری و خلق ارزش بلندمدت پیوند خورده است. پایداری کسب‌وکار صرفاً به معنای استمرار سودآوری کوتاه‌مدت نیست، بلکه ظرفیت سازمان برای حفظ روابط با ذی‌نفعان، انطباق با مقررات، مدیریت ریسک‌ها، حفاظت از شهرت و سازگاری با تغییرات فناورانه و اجتماعی را نیز دربر می‌گیرد. تحلیل‌های جدید درباره اقتصاد پلتفرمی بر نقش هم‌زمان عوامل اجتماعی، فناورانه، اقتصادی، زیست‌محیطی، سیاسی، حقوقی و اخلاقی در تعیین پایداری پلتفرم‌ها تأکید دارند (Sivula, 2025). همچنین، مطالعات حوزه تحول دیجیتال در صنایع مختلف نشان می‌دهد که ترکیب فناوری، انسان‌محوری و پایداری در حال تبدیل شدن به یکی از مبانی اصلی مدل‌های کسب‌وکار آینده است (Madsen & Glebova, 2025).

از این منظر، قراردادهای استاندارد باید به‌عنوان بخشی از معماری پایداری سازمانی در نظر گرفته شوند. شروط قراردادی نامتوازن ممکن است در کوتاه‌مدت موقعیت حقوقی پلتفرم را تقویت کنند، اما در بلندمدت می‌توانند اعتماد کاربران، وفاداری مشتریان و کیفیت روابط تجاری را تضعیف کنند. در اقتصاد شبکه‌ای، ارزش پلتفرم به تعداد و کیفیت مشارکت کاربران وابسته است؛ ازاین‌رو، هر عاملی که موجب کاهش اعتماد یا افزایش ادراک بی‌عدالتی شود، می‌تواند پایداری اکوسیستم را تهدید کند. مطالعات مربوط به شبکه‌های تجاری رابطه‌ای نشان داده‌اند که تداوم روابط اقتصادی به سطح اعتماد، همکاری و توزیع منصفانه منافع میان طرفین وابسته است (Ioannou, 2023). یافته‌های مرتبط با بخش‌های تعاونی نیز نشان می‌دهد که موانع نهادی، ضعف اعتماد و ناکارآمدی ساختارهای حکمرانی می‌توانند مسیر دستیابی به پایداری را محدود کنند (Paraschou et al., 2025).

مفهوم پایداری در کسب‌وکارهای پلتفرمی با ساختار اشتغال و اقتصاد گیگ نیز ارتباط نزدیکی دارد. بسیاری از پلتفرم‌ها روابط خود با ارائه‌دهندگان خدمات را از طریق قراردادهای استاندارد تنظیم می‌کنند و تعیین جایگاه حقوقی این افراد، حدود مسئولیت پلتفرم و نحوه توزیع ریسک میان طرفین از مسائل بحث‌برانگیز این حوزه است. تحلیل اقتصاد گیگ نشان می‌دهد که انعطاف‌پذیری و فرصت‌های اقتصادی این مدل می‌تواند با ناامنی شغلی، عدم تعادل در قدرت قراردادی و انتقال ریسک به ارائه‌دهندگان خدمات همراه باشد (Malek, 2024). بنابراین، پایداری مدل پلتفرمی تا حدی به توان آن در ایجاد تعادلی میان بهره‌وری اقتصادی، انعطاف‌پذیری و حمایت منصفانه از طرف‌های مشارکت‌کننده بستگی دارد.

از سوی دیگر، ارتباط میان قرارداد، زنجیره تأمین و عملکرد سازمانی نیز نشان می‌دهد که کیفیت چارچوب حقوقی می‌تواند بر پایداری عملیاتی اثرگذار باشد. مقررات و قواعد قراردادی زمانی می‌توانند به بهبود عملکرد کمک کنند که از یک سو سطح مناسبی از شفافیت و پاسخ‌گویی ایجاد کنند و از سوی دیگر مانع ایجاد هزینه‌های مبادله غیرضروری شوند (Mutangili, 2024). در محیط دیجیتال نیز همین منطق برقرار است؛ به این معنا که قرارداد استاندارد باید علاوه بر کاهش هزینه‌های معامله، قابلیت پیش‌بینی، شفافیت و توزیع منطقی ریسک را تضمین کند. در غیر این صورت، قرارداد به جای کاهش هزینه‌های مبادله می‌تواند به منشأ اختلاف، عدم قطعیت و افزایش هزینه‌های حقوقی تبدیل شود.

ابعاد حقوقی پلتفرم‌های مالی و تأمین مالی جمعی نیز اهمیت طراحی قراردادهای استاندارد را به‌خوبی نشان می‌دهد. پلتفرم‌های تأمین مالی جمعی به دلیل ارتباط مستقیم با سرمایه‌گذاران و متقاضیان منابع مالی، با مجموعه‌ای از الزامات مربوط به افشای اطلاعات، مدیریت تعارض منافع و حمایت از سرمایه‌گذار مواجه هستند (Macchiavello, 2022). در این فضا، شروط غیرشفاف یا ناعادلانه می‌تواند علاوه بر مسئولیت مدنی، اعتماد بازار را نیز کاهش دهد. تجربه نهادهای مالی در مقابله با فساد و رفتارهای غیرقانونی نیز بیانگر آن است که مدیریت مؤثر ریسک حقوقی نیازمند سیاست‌های پیشگیرانه، کنترل داخلی و استانداردهای مناسب حکمرانی است (Ragazou et al., 2022).

موضوع حکمرانی شرکتی در مدیریت ریسک‌های قراردادی نیز اهمیت زیادی دارد. تجربه اجرای مقررات حفاظت از داده نشان داده است که رعایت الزامات قانونی زمانی اثربخش‌تر است که با سازوکارهای حکمرانی شرکتی، مسئولیت‌پذیری مدیریتی و فرایندهای سازمانی همراه شود (Costa et al., 2022). به همین دلیل، مسئله شروط ناعادلانه را نمی‌توان تنها به متن قرارداد محدود کرد؛ بلکه این شروط بازتابی از سیاست کلی سازمان در قبال کاربران، ریسک و مسئولیت‌پذیری هستند. سازمان‌هایی که رویکردی پیشگیرانه به انطباق و انصاف قراردادی دارند، احتمالاً توان بیشتری برای مدیریت ریسک‌های حقوقی و حفظ اعتماد ذی‌نفعان خواهند داشت.

در کنار این مسائل، ظهور محیط‌های مجازی و زنجیره‌های ارزش مبتنی بر متاورس نیز پیچیدگی روابط قراردادی را افزایش داده است. ادغام فناوری زنجیره بلوکی در زنجیره‌های ارزش جهانی و محیط‌های متاورسی فرصت‌های جدیدی برای خلق ارزش ایجاد می‌کند، اما هم‌زمان ضرورت بازنگری در مفاهیم مسئولیت، مالکیت و روابط قراردادی را مطرح می‌سازد (Shirkoohi & Mohiuddin, 2025). در چنین ساختارهایی، مرز میان ارائه‌دهنده زیرساخت، مالک پلتفرم، کاربر و تولیدکننده محتوا ممکن است مبهم شود و این امر نقش شروط استاندارد را در توزیع مسئولیت‌ها برجسته‌تر می‌کند. بنابراین، هرچه معماری فنی و تجاری پلتفرم پیچیده‌تر شود، ضرورت طراحی دقیق‌تر و منصفانه‌تر قراردادها نیز افزایش می‌یابد.

یکی از چالش‌های مهم در محیط دیجیتال، استفاده از الگوهای تاریک و طراحی‌هایی است که انتخاب کاربران را به سمت تصمیمات خاص هدایت می‌کنند. این مسئله نشان می‌دهد که بی‌عدالتی قراردادی صرفاً در متن قرارداد شکل نمی‌گیرد، بلکه می‌تواند از طریق طراحی رابط کاربری، نحوه نمایش گزینه‌ها و فرایند اخذ رضایت تقویت شود. در چنین شرایطی، حقوق قرارداد، حمایت از مصرف‌کننده و حفاظت از داده به‌طور هم‌زمان درگیر می‌شوند و نیاز به رویکرد تنظیم‌گری چندبعدی افزایش می‌یابد (Leiser, 2022). از منظر عدالت دیجیتال نیز تأکید شده است که ارزیابی انصاف باید مجموعه‌ای از رفتارهای تجاری، معماری انتخاب و شرایط قراردادی را دربر گیرد، نه اینکه فقط به اعتبار صوری قرارداد توجه شود (Helberger et al., 2024).

با توجه به این تحولات، قانون‌گذاری در اقتصاد دیجیتال به‌سمت رویکردهایی حرکت کرده است که علاوه بر تنظیم رفتار بازار، بر تاب‌آوری و اثربخشی مقررات نیز تأکید دارند. پیشنهادهای اصلاحی مربوط به تنظیم بازارهای دیجیتال نشان می‌دهند که تمرکز صرف بر قواعد سنتی رقابت برای مقابله با قدرت پلتفرم‌ها کافی نیست و لازم است سازوکارهای حقوقی خاصی برای محدودسازی رفتارهای ناعادلانه و افزایش پاسخ‌گویی طراحی شوند (Streel et al., 2021). در همین راستا، مفهوم «تنظیم‌گری اخلالگر» بیانگر ضرورت بازاندیشی در قواعد حقوقی در مواجهه با فناوری‌هایی است که ساختارهای سنتی بازار را تغییر می‌دهند (Findlay et al., 2023).

در مجموع، ادبیات موجود نشان می‌دهد که اقتصاد پلتفرمی با مجموعه‌ای به‌هم‌پیوسته از مسائل مرتبط با عدالت قراردادی، حمایت از مصرف‌کننده، حکمرانی داده، امنیت، فناوری‌های نوظهور، مدیریت ریسک و پایداری مواجه است. با این حال، بخش قابل توجهی از مطالعات پیشین هر یک از این ابعاد را به‌طور جداگانه بررسی کرده‌اند؛ برخی بر حمایت از مصرف‌کننده، برخی بر تنظیم پلتفرم، برخی بر امنیت و داده و برخی دیگر بر پایداری و مدیریت ریسک تمرکز داشته‌اند. ازاین‌رو، هنوز نیاز به بررسی یکپارچه این موضوع وجود دارد که آیا شروط ناعادلانه

E-ISSN: 3041-8933

در قراردادهای استاندارد می‌توانند از طریق افزایش ریسک‌های حقوقی، ظرفیت پایداری کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور را تضعیف کنند. توجه هم‌زمان به این سه سازه می‌تواند شکاف میان ادبیات حقوق قراردادها و ادبیات مدیریت پایداری را کاهش دهد و نشان دهد که انصاف قراردادی نه‌تنها یک الزام حقوقی و اخلاقی، بلکه یک عامل راهبردی برای بقای بلندمدت کسب‌وکارهای دیجیتال است.

بنابراین، هدف پژوهش حاضر بررسی تأثیر شروط ناعادلانه در قراردادهای استاندارد بر ریسک‌های حقوقی و پایداری کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور با تأکید بر نقش میانجی ریسک‌های حقوقی است.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از حیث روش، توصیفی ـ همبستگی با رویکرد کمی بود که به‌صورت مقطعی انجام شد. جامعه آماری پژوهش شامل مدیران، بنیان‌گذاران، مدیران حقوقی، کارشناسان امور قراردادها و مدیران ارشد کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور فعال در شهر تهران بود که در فعالیت حرفه‌ای خود به‌طور مستقیم با تنظیم، بررسی، پذیرش یا اجرای قراردادهای استاندارد، شرایط عمومی استفاده از پلتفرم، قراردادهای عضویت، توافق‌نامه‌های ارائه خدمات یا قراردادهای منعقدشده با کاربران، تأمین‌کنندگان و ارائه‌دهندگان خدمات مواجه بودند. انتخاب این گروه از پاسخ‌دهندگان با توجه به ماهیت موضوع پژوهش و ضرورت برخورداری مشارکت‌کنندگان از تجربه عملی در زمینه قراردادهای استاندارد و شناخت آثار حقوقی و تجاری شروط قراردادی صورت گرفت. جامعه مورد مطالعه طیفی از کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور فعال در حوزه‌های تجارت الکترونیکی، خدمات حمل‌ونقل و جابه‌جایی، ارائه خدمات آنلاین، پلتفرم‌های واسطه‌گری، بازارگاه‌های اینترنتی، خدمات مالی و پرداخت، ارائه محتوای دیجیتال و سایر خدمات مبتنی بر پلتفرم را دربر می‌گرفت. نمونه نهایی پژوهش شامل ۲۸۶ نفر از افراد واجد شرایط شاغل در کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور مستقر در تهران بود. نمونه‌گیری به روش هدفمند و در دسترس و با تأکید بر برخورداری پاسخ‌دهندگان از تجربه مرتبط با قراردادهای استاندارد انجام شد. معیارهای ورود به پژوهش شامل اشتغال در یک کسب‌وکار پلتفرم‌محور در تهران، حداقل دو سال سابقه فعالیت حرفه‌ای، آشنایی مستقیم با روابط قراردادی کسب‌وکار و داشتن تجربه در زمینه قراردادهای استاندارد، شرایط استفاده از خدمات یا مدیریت ریسک‌های حقوقی بود. پرسشنامه‌هایی که بیش از ۱۰ درصد داده‌های آنها ناقص بود یا الگوی پاسخ‌دهی غیرقابل‌اعتماد و یکسان در بخش عمده گویه‌ها داشتند، از تحلیل نهایی کنار گذاشته شدند. پیش از ورود به پژوهش، هدف مطالعه برای شرکت‌کنندگان توضیح داده شد و مشارکت در پژوهش کاملاً داوطلبانه بود. به آنان اطمینان داده شد که اطلاعات جمع‌آوری‌شده صرفاً برای اهداف علمی مورد استفاده قرار می‌گیرد، اطلاعات هویتی یا تجاری آنان منتشر نخواهد شد و نتایج تنها به‌صورت تجمیعی گزارش می‌شود. همچنین، پاسخ‌دهندگان در هر مرحله امکان انصراف از ادامه مشارکت در پژوهش را بدون هیچ پیامدی داشتند.

داده‌های پژوهش با استفاده از یک پرسشنامه ساختاریافته چندبخشی گردآوری شد. بخش نخست پرسشنامه به اطلاعات جمعیت‌شناختی و حرفه‌ای پاسخ‌دهندگان اختصاص داشت و متغیرهایی نظیر سن، جنسیت، سطح تحصیلات، سابقه فعالیت حرفه‌ای، سمت سازمانی، حوزه فعالیت کسب‌وکار، سابقه فعالیت کسب‌وکار پلتفرم‌محور و میزان درگیری حرفه‌ای پاسخ‌دهنده با امور قراردادی و حقوقی را دربر می‌گرفت. بخش دوم برای سنجش «شروط ناعادلانه در قراردادهای استاندارد» طراحی شد. در این بخش، شروط ناعادلانه به‌عنوان آن دسته از مفاد از پیش تعیین‌شده قرارداد تلقی شدند که بدون امکان مذاکره واقعی به طرف مقابل تحمیل می‌شوند و می‌توانند تعادل میان حقوق و تعهدات طرفین را به نحو معناداری به زیان یکی از طرف‌ها برهم زنند. گویه‌های این سازه ابعادی از جمله محدودسازی نامتوازن مسئولیت پلتفرم، انتقال یک‌جانبه ریسک به کاربر یا طرف قرارداد، اختیار یک‌جانبه در تغییر شرایط قرارداد، امکان تعلیق یا خاتمه رابطه قراردادی بدون

تضمین‌های کافی، محدودسازی نامتناسب حقوق جبرانی طرف مقابل، ابهام در مفاد مربوط به مسئولیت و خسارت، الزام به پذیرش شرایط از پیش تعیین‌شده بدون امکان مذاکره و وجود شروطی که موجب عدم تعادل قابل‌توجه در حقوق و تکالیف طرفین می‌شوند را پوشش می‌داد.

بخش سوم پرسشنامه برای ارزیابی «ریسک‌های حقوقی» کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور تدوین شد. ریسک حقوقی در این پژوهش به احتمال بروز پیامدهای منفی ناشی از ساختار یا اجرای روابط قراردادی، از جمله دعاوی قضایی و شبه‌قضایی، شکایات کاربران یا شرکای تجاری، بی‌اعتباری یا عدم قابلیت اجرای برخی شروط قراردادی، الزام به جبران خسارت، افزایش هزینه‌های حقوقی و انطباق، مواجهه با ضمانت‌اجراهای قانونی و نظارتی و آسیب به اعتبار حقوقی و تجاری کسب‌وکار اطلاق شد. گویه‌های این بخش میزان ادراک پاسخ‌دهندگان از احتمال و شدت این پیامدها را در ارتباط با استفاده از شروط استاندارد و ناعادلانه ارزیابی می‌کرد. بخش چهارم پرسشنامه به «پایداری کسب‌وکار» اختصاص داشت و توانایی کسب‌وکار پلتفرم‌محور برای تداوم فعالیت، حفظ روابط پایدار با کاربران و شرکای تجاری، کاهش تعارضات و هزینه‌های ناشی از اختلافات حقوقی، حفظ اعتماد ذی‌نفعان، سازگاری با الزامات قانونی، حفظ شهرت سازمانی و استمرار عملکرد اقتصادی در بلندمدت را مورد سنجش قرار می‌داد. تمامی گویه‌های مربوط به سازه‌های اصلی پژوهش بر اساس طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت از «کاملاً مخالفم» با امتیاز ۱ تا «کاملاً موافقم» با امتیاز ۵ نمره‌گذاری شدند.

برای تأمین روایی محتوایی ابزار، نسخه اولیه پرسشنامه در اختیار گروهی از صاحب‌نظران حوزه حقوق قراردادها، حقوق تجارت الکترونیکی، مدیریت کسب‌وکار و مدیریت ریسک قرار گرفت و از آنان خواسته شد تناسب مفهومی، شفافیت، جامعیت و ضرورت گویه‌ها را ارزیابی کنند. اصلاحات لازم بر اساس دیدگاه‌های تخصصی آنان انجام و برخی گویه‌های مبهم یا دارای هم‌پوشانی مفهومی بازنویسی یا حذف شدند. همچنین، پیش از اجرای اصلی، پرسشنامه به‌صورت آزمایشی در میان ۳۰ نفر از افراد دارای ویژگی‌های مشابه جامعه هدف اجرا شد تا قابلیت فهم گویه‌ها، زمان لازم برای پاسخ‌گویی و ثبات درونی ابزار ارزیابی شود. پایایی سازه‌ها با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ بررسی شد و مقدار ۰.۷۰ یا بیشتر به‌عنوان سطح قابل قبول پایایی در نظر گرفته شد. برای بررسی روایی سازه نیز از تحلیل عاملی تأییدی استفاده شد و بارهای عاملی استانداردشده، روایی همگرا و پایایی ترکیبی مورد ارزیابی قرار گرفتند. مقدار بار عاملی حداقل ۰.۵۰، پایایی ترکیبی بیش از ۰.۷۰ و میانگین واریانس استخراج‌شده نزدیک به یا بیش از ۰.۵۰ به‌عنوان شواهد قابل قبول برای کفایت مدل اندازه‌گیری در نظر گرفته شد.

پس از جمع‌آوری پرسشنامه‌ها، داده‌ها کدگذاری، بازبینی و برای انجام تحلیل‌های آماری آماده شدند. در مرحله نخست، داده‌ها از نظر وجود پاسخ‌های ناقص، داده‌های پرت و الگوهای غیرعادی پاسخ‌دهی بررسی شدند. سپس، برای توصیف ویژگی‌های نمونه و متغیرهای اصلی پژوهش از شاخص‌های آمار توصیفی شامل فراوانی، درصد، میانگین و انحراف معیار استفاده شد. به‌منظور ارزیابی پیش‌فرض‌های لازم برای تحلیل‌های چندمتغیره، توزیع داده‌ها از نظر نرمال بودن با استفاده از شاخص‌های چولگی و کشیدگی بررسی شد و مقادیر واقع در محدوده قابل قبول به‌عنوان نشانه نبود انحراف شدید از نرمال بودن در نظر گرفته شدند. همچنین، مسئله هم‌خطی چندگانه با استفاده از شاخص عامل تورم واریانس و مقدار تحمل ارزیابی شد؛ مقادیر عامل تورم واریانس کمتر از ۵ و تحمل بیشتر از ۰.۲۰ به‌عنوان نشان‌دهنده نبود مسئله جدی هم‌خطی چندگانه در مدل در نظر گرفته شدند. داده‌های پرت چندمتغیره نیز با استفاده از فاصله ماهالانوبیس بررسی شدند تا از تأثیر نامتناسب مشاهدات غیرعادی بر برآورد ضرایب مدل جلوگیری شود.

در ادامه، برای بررسی روابط اولیه میان شروط ناعادلانه در قراردادهای استاندارد، ریسک‌های حقوقی و پایداری کسب‌وکار از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد. به‌منظور آزمون هم‌زمان روابط میان سازه‌های پژوهش و تعیین اثر مستقیم و غیرمستقیم متغیرها، مدل‌یابی معادلات ساختاری مورد استفاده قرار گرفت. در مدل مفهومی پژوهش، شروط ناعادلانه در قراردادهای استاندارد به‌عنوان متغیر برون‌زا، ریسک‌های حقوقی به‌عنوان متغیر میانجی و پایداری کسب‌وکار به‌عنوان متغیر درون‌زا در نظر گرفته شد. بر این اساس، علاوه بر بررسی اثر

E-ISSN: 3041-8933

مستقیم شروط ناعادلانه بر ریسک‌های حقوقی و پایداری کسب‌وکار، اثر ریسک‌های حقوقی بر پایداری کسب‌وکار و همچنین نقش میانجی ریسک‌های حقوقی در رابطه میان شروط ناعادلانه و پایداری کسب‌وکار مورد آزمون قرار گرفت. برای بررسی معنی‌داری اثرات غیرمستقیم از روش بوت‌استرپ با ۵,۰۰۰ بازنمونه و فاصله اطمینان ۹۵ درصد استفاده شد؛ به‌گونه‌ای که قرار نگرفتن مقدار صفر در فاصله اطمینان اثر غیرمستقیم به‌عنوان شواهد معنی‌داری نقش میانجی تلقی شد.

کفایت مدل اندازه‌گیری و مدل ساختاری بر اساس مجموعه‌ای از شاخص‌های برازش ارزیابی شد. در این زمینه، نسبت کای‌دو به درجه آزادی، شاخص برازش تطبیقی، شاخص تاکر ـ لوئیس و ریشه میانگین مربعات خطای تقریب مورد بررسی قرار گرفتند. نسبت کای‌دو به درجه آزادی کمتر از ۳، مقادیر شاخص برازش تطبیقی و شاخص تاکر ـ لوئیس برابر یا بیشتر از ۰.۹۰ و مقدار ریشه میانگین مربعات خطای تقریب کمتر از ۰.۰۸ به‌عنوان نشانه‌های برازش قابل قبول مدل تلقی شدند. ضرایب مسیر استانداردشده برای تعیین جهت و شدت روابط میان متغیرها گزارش شدند و سطح معنی‌داری آزمون‌های آماری ۰.۰۵ در نظر گرفته شد. تحلیل‌های مقدماتی و توصیفی با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۹ و تحلیل عاملی تأییدی و مدل‌یابی معادلات ساختاری با استفاده از نرم‌افزار AMOS نسخه ۲۹ انجام شد. این رویکرد تحلیلی امکان ارزیابی هم‌زمان کیفیت ابزار اندازه‌گیری، شدت اثر شروط ناعادلانه بر مخاطرات حقوقی و میزان تأثیر مستقیم و غیرمستقیم این مخاطرات بر پایداری کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور را فراهم کرد.

یافته‌ها

در تحلیل نهایی، داده‌های مربوط به ۲۸۶ نفر از مدیران، بنیان‌گذاران، مدیران حقوقی، کارشناسان قراردادها و مدیران ارشد کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور شهر تهران مورد بررسی قرار گرفت. از مجموع شرکت‌کنندگان، ۱۷۴ نفر معادل ۶۰.۸ درصد مرد و ۱۱۲ نفر معادل ۳۹.۲ درصد زن بودند. میانگین سنی پاسخ‌دهندگان ۳۶.۷۴ سال با انحراف معیار ۷.۹۲ سال بود و دامنه سنی آنان از ۲۵ تا ۵۹ سال متغیر بود. از نظر سطح تحصیلات، ۷۲ نفر معادل ۲۵.۲ درصد دارای مدرک کارشناسی، ۱۵۷ نفر معادل ۵۴.۹ درصد دارای مدرک کارشناسی ارشد و ۵۷ نفر معادل ۱۹.۹ درصد دارای مدرک دکتری بودند. از نظر جایگاه سازمانی، ۶۱ نفر معادل ۲۱.۳ درصد در گروه بنیان‌گذاران، مدیران عامل یا مدیران ارشد اجرایی، ۸۹ نفر معادل ۳۱.۱ درصد در حوزه حقوقی، ۷۶ نفر معادل ۲۶.۶ درصد در بخش قراردادها، انطباق یا مدیریت ریسک و ۶۰ نفر معادل ۲۱.۰ درصد در سایر سمت‌های مدیریتی مرتبط فعالیت داشتند. میانگین سابقه فعالیت حرفه‌ای شرکت‌کنندگان ۷.۸۴ سال با انحراف معیار ۴.۱۶ سال بود و سابقه فعالیت آنان بین ۲ تا ۲۱ سال قرار داشت. از نظر حوزه فعالیت پلتفرم، ۷۷ نفر معادل ۲۶.۹ درصد در حوزه تجارت الکترونیکی و بازارگاه‌های اینترنتی، ۴۸ نفر معادل ۱۶.۸ درصد در حوزه حمل‌ونقل و جابه‌جایی، ۶۴ نفر معادل ۲۲.۴ درصد در پلتفرم‌های ارائه خدمات آنلاین، ۳۹ نفر معادل ۱۳.۶ درصد در خدمات مالی و پرداخت، ۳۱ نفر معادل ۱۰.۸ درصد در حوزه محتوای دیجیتال و ۲۷ نفر معادل ۹.۴ درصد در سایر کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور فعالیت داشتند. این توزیع نشان داد که نمونه پژوهش از تنوع مناسبی از نظر سطح تحصیلات، موقعیت سازمانی، سابقه حرفه‌ای و نوع فعالیت پلتفرمی برخوردار بود و بخش قابل توجهی از پاسخ‌دهندگان به‌طور مستقیم در حوزه‌های حقوقی، قراردادی، انطباق و مدیریت ریسک فعالیت داشتند؛ ازاین‌رو، داده‌های حاصل برای بررسی ادراک حرفه‌ای از شروط ناعادلانه قراردادی، ریسک‌های حقوقی و پایداری کسب‌وکار مناسب ارزیابی شد.

جدول ۱

شاخص‌های توصیفی، پایایی و روایی سازه‌های اصلی پژوهش

متغیر	میانگین	انحراف معیار	چولگی	کشیدگی	آلفای کرونباخ	پایایی ترکیبی	میانگین استخراج‌شده	واریانس	دامنه عاملی	بارهای
شروط ناعادلانه در قراردادهای استاندارد	۳.۴۷	۰.۶۸	-۰.۲۴	-۰.۳۱	۰.۸۹	۰.۹۱	۰.۵۷		۰.۶۴تا ۰.۸۵	
ریسک‌های حقوقی	۳.۶۱	۰.۷۱	-۰.۲۹	-۰.۱۸	۰.۹۱	۰.۹۲	۰.۶۰		۰.۶۷تا ۰.۸۷	
پایداری کسب‌وکار	۳.۲۸	۰.۶۶	۰.۱۶	-۰.۲۷	۰.۸۸	۰.۹۰	۰.۵۶		۰.۶۳تا ۰.۸۴	

مطابق نتایج ارائه‌شده در جدول ۱، میانگین متغیر شروط ناعادلانه در قراردادهای استاندارد برابر با ۳.۴۷ و انحراف معیار آن ۰.۶۸ بود که نشان می‌دهد پاسخ‌دهندگان میزان حضور یا اثرگذاری شروط ناعادلانه در قراردادهای استاندارد کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور را در سطحی بالاتر از نقطه میانی مقیاس ارزیابی کرده‌اند. میانگین ریسک‌های حقوقی نیز ۳.۶۱ با انحراف معیار ۰.۷۱ به دست آمد که بالاترین میانگین در میان سه سازه اصلی پژوهش بود و بیانگر آن است که شرکت‌کنندگان احتمال بروز پیامدهایی همچون افزایش دعاوی، شکایات قراردادی، هزینه‌های انطباق، مسئولیت جبران خسارت، عدم قابلیت اجرای برخی شروط و آسیب‌های حقوقی و اعتباری را قابل توجه ارزیابی کرده‌اند. میانگین پایداری کسب‌وکار ۳.۲۸ با انحراف معیار ۰.۶۶ بود که اگرچه از نقطه میانی مقیاس بالاتر بود، اما در مقایسه با دو متغیر دیگر مقدار کمتری داشت. بررسی شاخص‌های چولگی و کشیدگی نشان داد که همه مقادیر در دامنه قابل قبول قرار داشتند و هیچ‌یک از متغیرها انحراف شدید از توزیع نرمال نداشتند. ضرایب آلفای کرونباخ برای هر سه سازه بین ۰.۸۸ و ۰.۹۱ قرار گرفت و بنابراین پایایی درونی همه مقیاس‌ها در سطح مطلوب بود. همچنین، مقادیر پایایی ترکیبی بین ۰.۹۰ و ۰.۹۲ به دست آمد که بالاتر از حد پذیرفته‌شده ۰.۷۰ بود. میانگین واریانس استخراج‌شده نیز برای شروط ناعادلانه ۰.۵۷، برای ریسک‌های حقوقی ۰.۶۰ و برای پایداری کسب‌وکار ۰.۵۶ بود و همگی از مقدار ۰.۵۰ بیشتر بودند. افزون بر این، بارهای عاملی استانداردشده تمامی گویه‌ها بیشتر از ۰.۶۰ بود. این نتایج در مجموع نشان داد که ابزارهای اندازه‌گیری پژوهش از پایایی درونی، پایایی ترکیبی و روایی همگرای مطلوبی برخوردار بودند و سازه‌های پژوهش با دقت مناسبی اندازه‌گیری شده‌اند.

جدول ۲

ماتریس همبستگی پیرسون بین متغیرهای اصلی پژوهش

متغیر	شروط ناعادلانه در قراردادهای استاندارد	ریسک‌های حقوقی	پایداری کسب‌وکار
شروط ناعادلانه در قراردادهای استاندارد	۱		
ریسک‌های حقوقی	۰.۶۳***	۱	
پایداری کسب‌وکار	-۰.۵۱***	-۰.۶۶***	۱

نتایج جدول ۲ نشان داد که بین شروط ناعادلانه در قراردادهای استاندارد و ریسک‌های حقوقی رابطه مثبت، نسبتاً قوی و از نظر آماری معنی‌داری وجود داشت، به‌طوری‌که ضریب همبستگی بین این دو متغیر برابر با ۰.۶۳ بود و این رابطه در سطح کمتر از ۰.۰۰۱ معنی‌دار شد. این یافته بیانگر آن است که هرچه میزان استفاده از شروطی مانند محدودیت نامتوازن مسئولیت، اختیار یک‌جانبه تغییر قرارداد، انتقال نامتناسب ریسک، محدودسازی حقوق جبرانی و امکان خاتمه یک‌طرفه رابطه قراردادی افزایش می‌یابد، سطح ریسک‌های حقوقی ادراک‌شده

E-ISSN: 3041-8933

برای کسب‌وکار نیز افزایش پیدا می‌کند. از سوی دیگر، بین شروط ناعادلانه و پایداری کسب‌وکار رابطه منفی و معنی‌داری مشاهده شد که ضریب آن برابر با -۰.۵۱ بود. بنابراین، افزایش شروط ناعادلانه با کاهش پایداری کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور همراه بود. قوی‌ترین رابطه بین ریسک‌های حقوقی و پایداری کسب‌وکار مشاهده شد؛ ضریب همبستگی این دو متغیر برابر با -۰.۶۶ بود و در سطح کمتر از ۰.۰۰۱ معنی‌دار شد. جهت منفی این رابطه نشان داد که افزایش مواجهه کسب‌وکار با دعاوی، اختلافات قراردادی، هزینه‌های حقوقی، الزامات انطباقی و مخاطرات ناشی از عدم قابلیت اجرای شروط با کاهش توان کسب‌وکار در حفظ اعتماد ذی‌نفعان، استمرار فعالیت اقتصادی، حفظ شهرت و ایجاد روابط پایدار با کاربران و شرکای تجاری همراه است. همچنین، اندازه ضرایب همبستگی کمتر از ۰.۸۰ بود و در بررسی‌های تکمیلی، مقادیر عامل تورم واریانس برای متغیرهای پیش‌بین بین ۱.۵۲ و ۱.۶۸ و مقادیر تحمل بین ۰.۵۹ و ۰.۶۶ قرار داشت. بنابراین، شواهدی از وجود هم‌خطی چندگانه شدید در داده‌ها مشاهده نشد و شرایط لازم برای ورود متغیرها به مدل ساختاری فراهم بود.

جدول ۳

شاخص‌های برازش مدل اندازه‌گیری و مدل ساختاری پژوهش

شاخص برازش	مقدار به‌دست‌آمده	معیار پذیرش	ارزیابی
کای‌دو	۴۱۸.۳۶	-	-
درجه آزادی	۲۳۶	-	-
نسبت کای‌دو به درجه آزادی	۱.۷۷	کمتر از ۳.۰۰	مطلوب
CFI	۰.۹۵۴	بیشتر از ۰.۹۰	مطلوب
TLI	۰.۹۴۷	بیشتر از ۰.۹۰	مطلوب
GFI	۰.۹۱۲	بیشتر از ۰.۹۰	مطلوب
AGFI	۰.۸۸۹	نزدیک یا بیشتر از ۰.۹۰	قابل قبول
RMSEA	۰.۰۵۲	کمتر از ۰.۰۸	مطلوب
SRMR	۰.۰۴۶	کمتر از ۰.۰۸	مطلوب

بر اساس نتایج جدول ۳، مدل پیشنهادی پژوهش از برازش مطلوبی با داده‌های تجربی برخوردار بود. مقدار کای‌دو مدل برابر با ۴۱۸.۳۶ و درجه آزادی آن ۲۳۶ بود که در نتیجه نسبت کای‌دو به درجه آزادی برابر با ۱.۷۷ به دست آمد. این مقدار پایین‌تر از حد ۳.۰۰ بود و نشان‌دهنده برازش مناسب مدل بود. شاخص برازش تطبیقی برابر با ۰.۹۵۴ و شاخص تاکر ـ لوئیس برابر با ۰.۹۴۷ به دست آمد که هر دو به‌طور محسوسی بالاتر از حداقل مقدار قابل قبول ۰.۹۰ بودند. شاخص نیکویی برازش نیز برابر با ۰.۹۱۲ محاسبه شد و نشان داد که مدل قادر است بخش قابل توجهی از ساختار کوواریانس داده‌ها را بازنمایی کند. مقدار شاخص تعدیل‌شده نیکویی برازش برابر با ۰.۸۸۹ بود که با توجه به نزدیکی آن به ۰.۹۰ در محدوده قابل قبول ارزیابی شد. از سوی دیگر، مقدار ریشه میانگین مربعات خطای تقریب برابر با ۰.۰۵۲ بود که به‌طور محسوسی پایین‌تر از مقدار مرزی ۰.۰۸ قرار داشت و برازش مناسب مدل را تأیید کرد. شاخص ریشه میانگین مربعات باقیمانده استانداردشده نیز ۰.۰۴۶ به دست آمد که کمتر از حد ۰.۰۸ بود. در مجموع، همگرایی شاخص‌های برازش مطلق، تطبیقی و مقتصدانه نشان داد که الگوی مفهومی پژوهش، شامل اثر شروط ناعادلانه بر ریسک‌های حقوقی و پایداری کسب‌وکار و نیز نقش واسطه‌ای ریسک‌های حقوقی، با داده‌های گردآوری‌شده سازگاری مناسبی دارد و امکان تفسیر ضرایب مسیر ساختاری بر مبنای یک مدل دارای کفایت آماری فراهم است.

جدول ۴

نتایج آزمون مسیرهای مستقیم، غیرمستقیم و کل در مدل ساختاری

مسیر	ضریب غیراستاندارد	خطای استاندارد	ضریب استاندارد	نسبت بحرانی	سطح معنی‌داری	فاصله اطمینان ۹۵ درصد بوت‌استرپ	نتیجه
شروط ناعادلانه ← ریسک‌های حقوقی	۰.۶۷	۰.۰۶۱	۰.۶۴	۱۰.۹۸	<۰.۰۰۱	۰.۵۲تا ۰.۷۵	معنی‌دار
شروط ناعادلانه ← پایداری کسب‌وکار	-۰.۲۱	۰.۰۶۹	-۰.۲۲	-۳.۰۴	۰.۰۰۲	-۰.۳۵تا -۰.۰۸	معنی‌دار
ریسک‌های حقوقی ← پایداری کسب‌وکار	-۰.۴۹	۰.۰۶۳	-۰.۵۳	-۷.۷۸	<۰.۰۰۱	-۰.۶۴تا -۰.۴۰	معنی‌دار
اثر غیرمستقیم شروط ناعادلانه بر پایداری از طریق ریسک‌های حقوقی	-۰.۳۳	۰.۰۴۴	-۰.۳۴	_	<۰.۰۰۱	-۰.۴۳تا -۰.۲۶	معنی‌دار
اثر کل شروط ناعادلانه بر پایداری کسب‌وکار	-۰.۵۴	۰.۰۵۸	-۰.۵۶	_	<۰.۰۰۱	-۰.۶۶تا -۰.۴۴	معنی‌دار

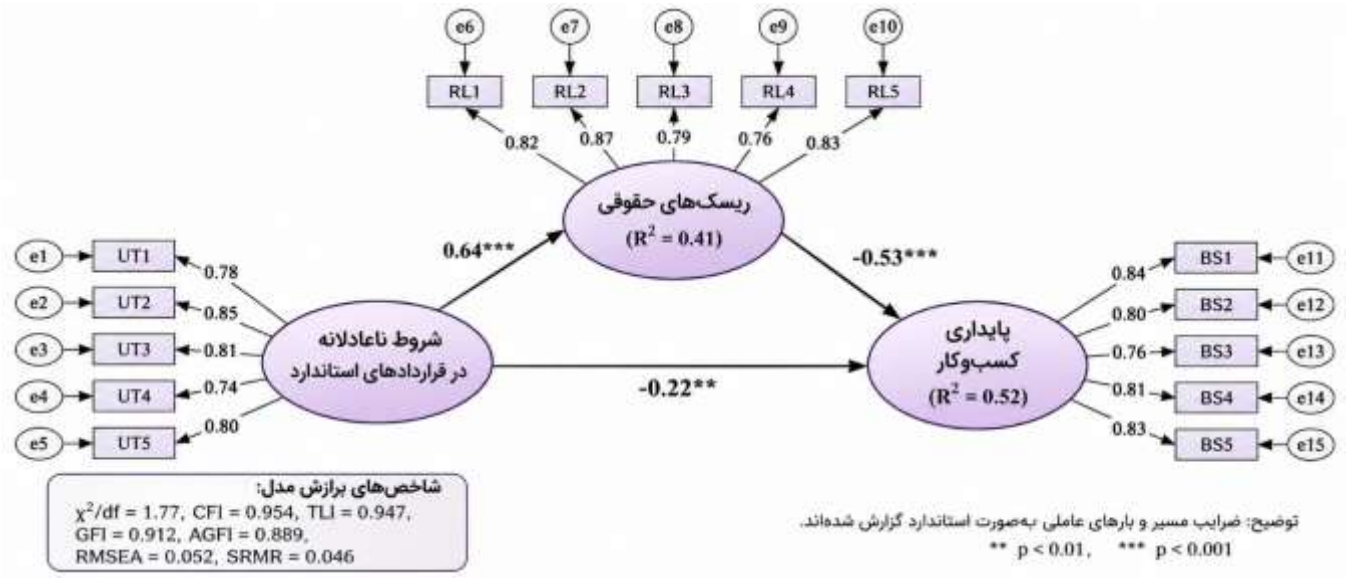
نتایج جدول ۴ نشان داد که تمامی روابط اصلی پیش‌بینی‌شده در مدل پژوهش از نظر آماری معنی‌دار بودند. اثر شروط ناعادلانه در قراردادهای استاندارد بر ریسک‌های حقوقی مثبت و قوی بود و ضریب مسیر استانداردشده آن برابر با ۰.۶۴ به دست آمد. ضریب غیراستاندارد این مسیر ۰.۶۷، خطای استاندارد ۰.۰۶۱ و نسبت بحرانی ۱۰.۹۸ بود و سطح معنی‌داری کمتر از ۰.۰۰۱ به دست آمد. بنابراین، افزایش یک انحراف معیار در شروط ناعادلانه با افزایش ۰.۶۴ انحراف معیار در ریسک‌های حقوقی همراه بود. این یافته نشان می‌دهد که گسترش شروطی که تعادل قراردادی را به زیان کاربر یا طرف ضعیف‌تر برهم می‌زنند، به‌طور مستقیم احتمال ایجاد اختلاف، شکایت، مسئولیت جبران خسارت، چالش‌های نظارتی و افزایش هزینه‌های حقوقی کسب‌وکار را بیشتر می‌کند. اثر مستقیم شروط ناعادلانه بر پایداری کسب‌وکار نیز منفی و معنی‌دار بود و ضریب استاندارد آن -۰.۲۲ به دست آمد. این رابطه نشان داد که حتی پس از در نظر گرفتن نقش ریسک‌های حقوقی، شروط ناعادلانه همچنان اثر مستقلی بر کاهش پایداری کسب‌وکار دارند. قوی‌ترین اثر مستقیم منفی در مدل مربوط به مسیر ریسک‌های حقوقی به پایداری کسب‌وکار بود که ضریب استاندارد آن -۰.۵۳ بود و در سطح کمتر از ۰.۰۰۱ معنی‌دار شد. به عبارت دیگر، افزایش ریسک حقوقی به میزان یک انحراف معیار با کاهش ۰.۵۳ انحراف معیار در پایداری کسب‌وکار همراه بود.

همچنین، آزمون بوت‌استرپ با ۵,۰۰۰ بازنمونه نشان داد که اثر غیرمستقیم شروط ناعادلانه بر پایداری کسب‌وکار از طریق ریسک‌های حقوقی برابر با -۰.۳۴ بود و فاصله اطمینان ۹۵ درصد این اثر از -۰.۴۳ تا -۰.۲۶ قرار داشت. از آنجا که مقدار صفر در این فاصله اطمینان قرار نگرفت، اثر میانجی ریسک‌های حقوقی از نظر آماری معنی‌دار بود. با توجه به اینکه مسیر مستقیم شروط ناعادلانه به پایداری کسب‌وکار پس از ورود متغیر میانجی همچنان معنی‌دار باقی ماند، نقش میانجی ریسک‌های حقوقی از نوع میانجی‌گری جزئی تشخیص داده شد. اثر کل شروط ناعادلانه بر پایداری کسب‌وکار نیز برابر با -۰.۵۶ بود که نشان داد مجموع اثر مستقیم و غیرمستقیم این متغیر بر پایداری در سطح نسبتاً قوی قرار دارد. بنابراین، شروط ناعادلانه نه تنها به‌طور مستقیم ظرفیت تداوم، اعتماد و ثبات کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور را کاهش می‌دهند، بلکه بخش قابل توجهی از این اثر از طریق ایجاد و تشدید ریسک‌های حقوقی منتقل می‌شود.

E-ISSN: 3041-8933

شکل ۱

مدل ساختاری اثر شروط ناعادلانه در قراردادهای استاندارد بر ریسک‌های حقوقی و پایداری کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور

نتایج مدل ساختاری نشان داد که شروط ناعادلانه در قراردادهای استاندارد توانستند ۴۱ درصد از واریانس ریسک‌های حقوقی را تبیین کنند؛ به‌عبارت دیگر، مقدار ضریب تعیین برای متغیر ریسک‌های حقوقی برابر با ۰.۴۱ بود. این میزان تبیین نشان می‌دهد که نحوه تنظیم و توزیع حقوق، تعهدات و مسئولیت‌ها در قراردادهای استاندارد بخش قابل توجهی از مواجهه حقوقی کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور را توضیح می‌دهد. همچنین، شروط ناعادلانه و ریسک‌های حقوقی در مجموع ۵۲ درصد از واریانس پایداری کسب‌وکار را تبیین کردند و ضریب تعیین این متغیر برابر با ۰.۵۲ بود. در مدل نهایی، مسیر شروط ناعادلانه به ریسک حقوقی با ضریب ۰.۶۴ قوی‌ترین رابطه مثبت و مسیر ریسک حقوقی به پایداری کسب‌وکار با ضریب -۰.۵۳ قوی‌ترین رابطه منفی بود. مسیر مستقیم شروط ناعادلانه به پایداری نیز با ضریب -۰.۲۲ باقی ماند. این الگو نشان می‌دهد که تأثیر شروط ناعادلانه بر پایداری کسب‌وکار عمدتاً، اما نه به‌طور کامل، از مسیر افزایش مخاطرات حقوقی منتقل می‌شود. بنابراین، مدل نهایی از این فرض حمایت می‌کند که ساختار نامتوازن قراردادهای استاندارد می‌تواند ابتدا سطح مواجهه کسب‌وکار با ریسک‌های حقوقی را افزایش دهد و این افزایش ریسک، به نوبه خود، موجب کاهش اعتماد ذی‌نفعان، افزایش هزینه‌های اختلاف و انطباق، آسیب به شهرت و کاهش ظرفیت تداوم فعالیت اقتصادی شود. باقی ماندن اثر مستقیم منفی شروط ناعادلانه بر پایداری نیز نشان می‌دهد که بخشی از پیامدهای منفی این شروط احتمالاً از سازوکارهایی فراتر از ریسک حقوقی، مانند کاهش اعتماد کاربران، تضعیف وفاداری، افزایش تمایل به ترک پلتفرم و آسیب به کیفیت روابط بلندمدت با شرکای تجاری ناشی می‌شود.

در مجموع، یافته‌های پژوهش نشان داد که استفاده گسترده‌تر از شروط ناعادلانه در قراردادهای استاندارد کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور با افزایش معنی‌دار ریسک‌های حقوقی و کاهش معنی‌دار پایداری کسب‌وکار همراه است. علاوه بر این، ریسک‌های حقوقی نقش واسطه‌ای مهمی در انتقال اثر شروط ناعادلانه بر پایداری ایفا کردند. بر اساس اندازه ضرایب استاندارد، اثر کل شروط ناعادلانه بر پایداری برابر با -۰.۵۶ بود که نشان‌دهنده یک اثر منفی قابل توجه است. این نتایج در کنار مقدار ۰.۵۲ برای ضریب تعیین پایداری کسب‌وکار نشان می‌دهد که کیفیت و عدالت ساختار قراردادی و نحوه مدیریت ریسک حقوقی دو مؤلفه مهم در توضیح تفاوت میان کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور از نظر توانایی حفظ ثبات، اعتماد و استمرار فعالیت در بلندمدت هستند.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر بررسی تأثیر شروط ناعادلانه در قراردادهای استاندارد بر ریسک‌های حقوقی و پایداری کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور با تأکید بر نقش میانجی ریسک‌های حقوقی بود. یافته‌ها نشان داد که شروط ناعادلانه در قراردادهای استاندارد دارای اثر مثبت و معنی‌دار بر ریسک‌های حقوقی هستند؛ به‌گونه‌ای که ضریب مسیر استانداردشده این رابطه برابر با ۰.۶۴ به دست آمد. همچنین، اثر مستقیم شروط ناعادلانه بر پایداری کسب‌وکار منفی و معنی‌دار بود و ضریب استاندارد آن برابر با -۰.۲۲ گزارش شد. از سوی دیگر، ریسک‌های حقوقی اثر منفی و نسبتاً قوی بر پایداری کسب‌وکار داشتند و ضریب استاندارد این مسیر برابر با -۰.۵۳ بود. افزون بر این، اثر غیرمستقیم شروط ناعادلانه بر پایداری کسب‌وکار از طریق ریسک‌های حقوقی برابر با -۰.۳۴ بود و معناداری آن با استفاده از روش بوت‌استرپ تأیید شد. از آنجا که اثر مستقیم شروط ناعادلانه بر پایداری پس از ورود متغیر میانجی همچنان معنادار باقی ماند، نقش ریسک‌های حقوقی در این رابطه از نوع میانجی‌گری جزئی بود. همچنین، شروط ناعادلانه ۴۱ درصد از تغییرات ریسک‌های حقوقی را تبیین کردند و ترکیب شروط ناعادلانه و ریسک‌های حقوقی نیز ۵۲ درصد از واریانس پایداری کسب‌وکار را توضیح داد. این الگو در مجموع نشان می‌دهد که نحوه طراحی و توزیع حقوق، مسئولیت‌ها و ریسک‌ها در قراردادهای استاندارد نه‌تنها پیامد حقوقی دارد، بلکه می‌تواند به‌طور مستقیم و غیرمستقیم بر ظرفیت تداوم فعالیت و ثبات کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور اثر بگذارد.

نخستین یافته اصلی پژوهش نشان داد که افزایش شروط ناعادلانه در قراردادهای استاندارد با افزایش سطح ریسک‌های حقوقی همراه است. این یافته با ادبیات مربوط به عدالت قراردادی، حمایت از مصرف‌کننده و تنظیم روابط پلتفرمی همسو است. در اقتصاد پلتفرمی، قراردادهای استاندارد غالباً به‌گونه‌ای طراحی می‌شوند که قواعد اصلی رابطه میان پلتفرم و کاربر را بدون مذاکره فردی تعیین کنند. در چنین ساختاری، هرچه مفاد قرارداد بیشتر به سمت انتقال یک‌جانبه مسئولیت، محدودسازی حقوق جبرانی، امکان تغییر یک‌طرفه شرایط و کاهش ضمانت‌های طرف مقابل حرکت کنند، احتمال بروز اختلاف، اعتراض و مداخله نهادهای نظارتی افزایش می‌یابد. Rutgers و Sauter نشان داده‌اند که شروط استاندارد در پلتفرم‌ها می‌توانند در صورت عدم کنترل مناسب به ابزاری برای حکمرانی خصوصی نامتوازن تبدیل شوند و از همین رو، حقوق قرارداد و حقوق رقابت باید در کنار یکدیگر برای محدودسازی آثار آن‌ها مورد استفاده قرار گیرند (Rutgers & Sauter, 2021). این برداشت با چارچوب هنجاری عدالت نیز سازگار است؛ زیرا انصاف قراردادی صرفاً به وجود رضایت صوری محدود نمی‌شود، بلکه باید تعادل معقولی میان حقوق، تعهدات و توان واقعی طرفین برای دفاع از منافع خود وجود داشته باشد (Kur et al., 2024).

یافته مربوط به افزایش ریسک حقوقی در اثر شروط ناعادلانه همچنین با مطالعات حمایت از مصرف‌کننده در محیط دیجیتال همخوانی دارد. در قراردادهای دیجیتال، کاربران اغلب با متونی طولانی، پیچیده و از پیش تنظیم‌شده مواجه‌اند و امکان مذاکره واقعی بر مفاد قرارداد ندارند. در چنین شرایطی، اگر مفاد قرارداد شفاف نباشد یا حقوق اساسی طرف ضعیف‌تر را محدود کند، احتمال بروز تعارضات حقوقی افزایش می‌یابد. مطالعات مربوط به حمایت از مصرف‌کنندگان دیجیتال نشان داده‌اند که شفافیت، قابلیت فهم شروط و امکان دسترسی مؤثر به ابزارهای جبرانی از مؤلفه‌های بنیادین عدالت در معاملات آنلاین هستند (Liudmyla et al., 2023; Maeda, 2023; Pathak, 2024). Zeno نیز بر اهمیت اطلاعات در قراردادهای مصرف‌کننده تأکید کرده و نشان داده است که حمایت مؤثر زمانی تحقق می‌یابد که طرف مقابل نه‌تنها به اطلاعات دسترسی داشته باشد، بلکه بتواند آثار واقعی شروط قراردادی را درک کند (Zeno, 2022). بنابراین، هرچه شروط استاندارد از این معیارها فاصله بیشتری داشته باشند، احتمال آنکه به منبعی برای اختلاف، عدم قابلیت اجرا و مسئولیت حقوقی تبدیل شوند بیشتر خواهد بود.

E-ISSN: 3041-8933

این نتیجه را می‌توان از منظر مدیریت ریسک نیز تبیین کرد. شروط ناعادلانه ممکن است در ظاهر به‌عنوان ابزار کاهش مسئولیت بنگاه طراحی شوند، اما در عمل می‌توانند ریسک را از یک سطح قراردادی به سطوح دیگری مانند ریسک قضایی، نظارتی، اعتباری و عملیاتی منتقل کنند. Fernando-Villamar در بحث مدیریت ریسک‌های دیجیتال تأکید می‌کند که ریسک‌های حقوقی در محیط دیجیتال از سایر ریسک‌ها جدا نیستند و معمولاً در تعامل با ریسک‌های عملیاتی، امنیتی و اعتباری شکل می‌گیرند (Fernando-Villamar, 2023). از این منظر، قراردادی که بیش از حد بر سلب مسئولیت و انتقال ریسک به کاربر متکی باشد، ممکن است در کوتاه‌مدت به سود پلتفرم به نظر برسد، اما در بلندمدت احتمال شکایت، بی‌اعتباری شرط، مداخله قانون‌گذار و آسیب به اعتبار را افزایش دهد. Aseeva نیز بر ضرورت طراحی هم‌زمان سازگار با قانون و پایدار تأکید می‌کند و رویکرد «مسئول و پایدار از مرحله طراحی» را به‌عنوان روشی برای کاهش مخاطرات بعدی معرفی می‌کند (Aseeva, 2023). بر این اساس، یافته حاضر نشان می‌دهد که مدیریت قرارداد باید بخشی از معماری پیشگیرانه مدیریت ریسک باشد، نه ابزاری برای انتقال صوری مسئولیت.

دومین یافته مهم پژوهش نشان داد که شروط ناعادلانه به‌طور مستقیم با کاهش پایداری کسب‌وکار ارتباط دارند. این یافته بیان می‌کند که حتی پس از کنترل اثر ریسک‌های حقوقی، بخشی از اثر منفی شروط ناعادلانه همچنان باقی می‌ماند. این نتیجه از نظر نظری مهم است، زیرا نشان می‌دهد پیامدهای شروط ناعادلانه محدود به دعاوی و مخاطرات حقوقی نیستند، بلکه می‌توانند مستقیماً بر اعتماد، وفاداری، کیفیت رابطه با کاربران و استمرار همکاری اثرگذار باشند. در اقتصاد پلتفرمی، ارزش اقتصادی پلتفرم به حفظ مشارکت مستمر کاربران و ارائه‌دهندگان خدمات وابسته است و بنابراین، ادراک بی‌عدالتی می‌تواند کارکرد شبکه‌ای پلتفرم را تضعیف کند. Ioannou در تحلیل شبکه‌های تجاری رابطه‌ای نشان می‌دهد که دوام روابط اقتصادی تا حد زیادی به اعتماد، همکاری و ترتیبات منصفانه میان طرفین وابسته است (Ioannou, 2023). از این رو، اگر کاربران یا شرکای پلتفرم قرارداد را به‌عنوان ابزاری یک‌جانبه و ناعادلانه تلقی کنند، ممکن است تمایل آن‌ها به ادامه رابطه کاهش یابد و این امر به‌طور مستقیم پایداری مدل کسب‌وکار را تهدید کند.

این یافته با مطالعات مربوط به پایداری در مدل‌های کسب‌وکار دیجیتال نیز سازگار است. Sivula نشان می‌دهد که اقتصاد پلتفرمی باید در چارچوبی چندبعدی شامل عوامل اجتماعی، فناورانه، اقتصادی، سیاسی، حقوقی و اخلاقی ارزیابی شود و نمی‌توان پایداری آن را صرفاً بر اساس سود یا رشد بازار سنجید (Sivula, 2025). Madsen و Glebova نیز در زمینه تحول صنایع دیجیتال بر پیوند میان فناوری، انسان‌محوری و پایداری تأکید می‌کنند (Madsen & Glebova, 2025). در این چارچوب، قرارداد منصفانه را می‌توان یکی از مؤلفه‌های انسان‌محوری و مسئولیت‌پذیری در مدل کسب‌وکار دانست. هرچه پلتفرم در تنظیم روابط قراردادی شفاف‌تر و متعادل‌تر عمل کند، احتمال شکل‌گیری روابط پایدار و بلندمدت بیشتر خواهد بود. در مقابل، شروط ناعادلانه می‌توانند سرمایه اجتماعی و اعتماد لازم برای استمرار فعالیت پلتفرم را کاهش دهند.

نتیجه مذکور در حوزه اقتصاد گیگ نیز قابل تبیین است. بسیاری از پلتفرم‌ها روابط خود با ارائه‌دهندگان خدمات را از طریق قراردادهای استاندارد تنظیم می‌کنند و بخش مهمی از ریسک‌های اقتصادی و عملیاتی را به این افراد منتقل می‌سازند. Malek نشان داده است که اقتصاد گیگ در کنار فرصت‌هایی که برای انعطاف‌پذیری و ورود به بازار کار ایجاد می‌کند، می‌تواند با ناامنی، عدم تعادل قدرت و انتقال ریسک همراه باشد (Malek, 2024). اگر این عدم تعادل در قالب شروط قراردادی تثبیت شود، ممکن است انگیزه مشارکت‌کنندگان برای باقی ماندن در پلتفرم کاهش یابد و در نتیجه، پایداری عملیاتی پلتفرم آسیب ببیند. بنابراین، اثر مستقیم منفی شروط ناعادلانه بر پایداری را می‌توان تا حدی نتیجه کاهش کیفیت روابط با ذی‌نفعان و افزایش احساس بی‌عدالتی در اکوسیستم پلتفرم دانست.

سومین یافته اصلی پژوهش نشان داد که ریسک‌های حقوقی دارای اثر منفی و قوی بر پایداری کسب‌وکار هستند. ضریب استاندارد -۰.۵۳ نشان می‌دهد که ریسک حقوقی یکی از عوامل مهم در تضعیف توان کسب‌وکار برای استمرار فعالیت، حفظ اعتماد و مدیریت روابط با ذی‌نفعان است. این یافته با ادبیات حکمرانی شرکتی و انطباق حقوقی سازگار است. Costa و همکاران نشان داده‌اند که انطباق با مقررات زمانی مؤثرتر است که با سازوکارهای حکمرانی شرکتی، پاسخ‌گویی و فرایندهای منظم سازمانی همراه باشد (Costa et al., 2022). همچنین، مطالعات مربوط به مبارزه با فساد و کنترل ریسک در نهادهای مالی نشان داده‌اند که ضعف در سازوکارهای کنترلی و حکمرانی می‌تواند پیامدهای حقوقی و اعتباری گسترده‌ای ایجاد کند و ثبات سازمانی را تضعیف سازد (Ragazou et al., 2022). بر این اساس، کسب‌وکاری که به‌طور مداوم با دعاوی، شکایات، ابهام‌های قراردادی و هزینه‌های نظارتی مواجه است، ناچار بخشی از منابع مالی و مدیریتی خود را به مدیریت این مسائل اختصاص می‌دهد و این امر می‌تواند از توان آن برای توسعه و نوآوری بکاهد.

اثر منفی ریسک حقوقی بر پایداری را می‌توان از منظر تحول دیجیتال نیز توضیح داد. در اکوسیستم‌های فناورانه، عدم قطعیت حقوقی می‌تواند تصمیم‌گیری سرمایه‌گذاری، توسعه محصول و ورود به بازارهای جدید را مختل کند. Wiwoho و همکاران در بررسی دارایی‌های رمزنگاری‌شده نشان داده‌اند که نبود چارچوب روشن تنظیم‌گری می‌تواند یکی از موانع اصلی توسعه پایدار بازارهای نوظهور باشد (Wiwoho et al., 2023). Macchiavello نیز در زمینه پلتفرم‌های تأمین مالی جمعی بر اهمیت شفافیت مقررات، حمایت از سرمایه‌گذار و مدیریت تعارض منافع برای عملکرد پایدار پلتفرم‌ها تأکید کرده است (Macchiavello, 2022). بنابراین، افزایش ریسک حقوقی در پلتفرم‌ها می‌تواند از طریق افزایش هزینه‌های انطباق، کاهش پیش‌بینی‌پذیری و محدود کردن ظرفیت توسعه، پایداری آن‌ها را کاهش دهد.

نقش میانجی ریسک‌های حقوقی یکی از مهم‌ترین یافته‌های پژوهش حاضر بود. نتایج نشان داد که بخشی قابل توجه از اثر شروط ناعادلانه بر کاهش پایداری کسب‌وکار از مسیر افزایش ریسک‌های حقوقی منتقل می‌شود. به عبارت دیگر، شروط ناعادلانه نخست احتمال بروز تعارض حقوقی، مسئولیت، مداخله نظارتی و هزینه‌های ناشی از اختلاف را افزایش می‌دهند و این پیامدها سپس ظرفیت کسب‌وکار برای ادامه فعالیت پایدار را تضعیف می‌کنند. این سازوکار با دیدگاه‌های جدید در زمینه تنظیم‌گری دیجیتال همخوانی دارد. Jeong بر لزوم تقویت رویکردهای سیاستی و تنظیمی برای اقتصادهای دیجیتال، پلتفرمی و داده‌محور تأکید می‌کند و نشان می‌دهد که کیفیت چارچوب حقوقی برای توسعه پایدار این بازارها تعیین‌کننده است (Jeong, 2023). Findlay نیز مفهوم تنظیم‌گری اخلالگر را مطرح می‌کند و بر ضرورت بازطراحی قواعد حقوقی در مواجهه با مدل‌های فناورانه جدید تأکید دارد (Findlay et al., 2023). از این منظر، ریسک حقوقی حلقه واسطی است که کیفیت طراحی قرارداد را به پیامدهای بلندمدت کسب‌وکار متصل می‌کند.

این نقش میانجی همچنین با تحولات حکمرانی داده قابل توضیح است. داده یکی از مهم‌ترین دارایی‌های کسب‌وکارهای پلتفرمی است و بخش قابل توجهی از شروط استاندارد به نحوه دسترسی، استفاده و انتقال داده مربوط می‌شود. Coenen و همکاران بر اهمیت سازوکارهای دسترسی چندطرفه و مدیریت مسئولانه داده در چارچوب‌های جدید تأکید کرده‌اند (Coenen et al., 2025). Lim و همکاران نیز در تفسیر مقررات جدید داده نشان داده‌اند که حکمرانی داده به‌سمت شفافیت، کنترل بیشتر کاربران و توزیع متوازن‌تر حقوق حرکت می‌کند (Lim et al., 2026). در چنین شرایطی، شروط ناعادلانه درباره داده می‌توانند مستقیماً ریسک عدم انطباق را افزایش دهند و این امر به نوبه خود پایداری پلتفرم را تضعیف کند.

همچنین، یافته‌های پژوهش با مطالعات فناوری‌های نوظهور سازگار است. توسعه فناوری‌های زنجیره بلوکی و سامانه‌های هوشمند نشان داده است که شفافیت و قابلیت رهگیری می‌توانند بخشی از ریسک‌های اعتماد و انطباق را کاهش دهند (Balcıoğlu et al., 2024; Darmawan et al., 2026; Goyal et al., 2024). با این حال، فناوری به‌تنهایی نمی‌تواند جایگزین قواعد منصفانه قراردادی شود. Abdul

E-ISSN: 3041-8933

و همکاران نشان می‌دهند که پذیرش گسترده فناوری‌های غیرمتمرکز علاوه بر زیرساخت فنی، به اعتماد، استانداردسازی و وضوح قواعد وابسته است Shirkoohi .(Abdul et al., 2025) و Mohiuddin نیز در بررسی زنجیره‌های ارزش مبتنی بر متاورس بر ضرورت بازاندیشی در روابط قراردادی و حکمرانی در محیط‌های دیجیتال جدید تأکید کرده‌اند (Shirkoohi & Mohiuddin, 2025). بنابراین، هرچه معماری فناورانه پیچیده‌تر شود، اهمیت قراردادهای شفاف و متوازن نیز افزایش می‌یابد.

یافته‌های حاضر همچنین با ادبیات مربوط به امنیت، حریم خصوصی و طراحی مسئولانه قابل تبیین است. Korchenko و همکاران بر اهمیت مهندسی امن، حفاظت چندلایه از داده و طراحی سازگار با حریم خصوصی تأکید کرده‌اند Chouraik .(Korchenko et al., 2026) نیز نشان داده است که ادغام فناوری‌های هوش مصنوعی، زنجیره بلوکی و هوش تجاری در بخش بانکی باید با رویکردهای منسجم امنیتی و مدیریت ریسک همراه باشد (Chouraik, 2024). این نتایج نشان می‌دهند که پایداری کسب‌وکارهای دیجیتال مستلزم هماهنگی میان طراحی فنی، قرارداد و سازوکارهای انطباق است. اگر قرارداد استاندارد حقوق و مسئولیت‌های مربوط به داده و امنیت را به شکلی ناعادلانه یا مبهم توزیع کند، حتی زیرساخت فنی پیشرفته نیز نمی‌تواند ریسک حقوقی ناشی از آن را به‌طور کامل خنثی کند.

از سوی دیگر، مفاهیم عدالت دیجیتال و الگوهای تاریک نیز در تبیین نتایج اهمیت دارند. Leiser نشان داده است که الگوهای تاریک و طراحی‌های جهت‌دهنده می‌توانند مرز میان حمایت از مصرف‌کننده و حفاظت از داده را از بین ببرند و نیازمند رویکردی چندلایه در تنظیم‌گری باشند Helberger .(Leiser, 2022) و همکاران نیز مفهوم عدالت دیجیتال را فراتر از متن قرارداد می‌دانند و بر تجربه واقعی مصرف‌کننده، معماری انتخاب و نحوه ارائه اطلاعات تأکید دارند (Helberger et al., 2024). بنابراین، اثر منفی شروط ناعادلانه بر پایداری احتمالاً تنها از محتوای حقوقی شروط ناشی نمی‌شود، بلکه نحوه ارائه و پذیرش این شروط نیز می‌تواند بر ادراک کاربران و اعتماد آنان اثرگذار باشد.

در سطح کلان‌تر، نتایج پژوهش با ضرورت ایجاد مقررات انعطاف‌پذیر و مؤثر برای بازارهای دیجیتال همسو است. Streel و همکاران بر این نکته تأکید کرده‌اند که تنظیم بازارهای دیجیتال باید در برابر تغییرات سریع مدل‌های کسب‌وکار تاب‌آور باشد و بتواند رفتارهای ناعادلانه را به‌طور مؤثر کنترل کند (Streel et al., 2021). همچنین، مطالعه Mutangili در حوزه زنجیره تأمین نشان می‌دهد که کیفیت قواعد حقوقی و مقرراتی می‌تواند به‌طور مستقیم بر عملکرد و کارایی سازمانی اثر بگذارد (Mutangili, 2024). این دیدگاه با یافته حاضر سازگار است، زیرا قراردادهای منصفانه می‌توانند به کاهش اختلافات و افزایش پیش‌بینی‌پذیری روابط کمک کنند و در مقابل، شروط ناعادلانه هزینه‌های حقوقی و عملیاتی را افزایش دهند.

در نهایت، یافته‌ها را می‌توان در چارچوب کلی پایداری و اعتماد سازمانی جمع‌بندی کرد. پایداری کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور نیازمند ترکیبی از کارایی اقتصادی، انطباق حقوقی، اعتماد کاربران و توان سازگاری با تحولات فناورانه است. Paraschou و همکاران نشان داده‌اند که ضعف ساختارهای حکمرانی و اعتماد می‌تواند یکی از موانع اصلی دستیابی به پایداری سازمانی باشد (Paraschou et al., 2025). همچنین، مطالعات مرتبط با تحلیل اخلاقی داده و مردم‌سنجی نشان می‌دهند که تصمیم‌های فناورانه و مدیریتی باید هم‌زمان از منظر ریسک، اخلاق و مسئولیت‌پذیری ارزیابی شوند (Tursunbayeva et al., 2021). در نتیجه، یافته‌های پژوهش حاضر از این دیدگاه حمایت می‌کند که عدالت قراردادی در پلتفرم‌ها نه صرفاً یک الزام حقوقی، بلکه یک منبع مزیت نهادی و پایداری است و طراحی منصفانه‌تر قراردادها می‌تواند از طریق کاهش ریسک حقوقی، تقویت اعتماد و بهبود کیفیت روابط با ذی‌نفعان به ثبات بلندمدت کسب‌وکار کمک کند.

این پژوهش با چند محدودیت همراه بود که باید در تفسیر نتایج مورد توجه قرار گیرد. نخست، مطالعه به‌صورت مقطعی انجام شد و ازاین‌رو، اگرچه مدل ساختاری روابط معناداری میان متغیرها نشان داد، امکان استنباط قطعی روابط علّی در طول زمان محدود است. دوم،

جامعه پژوهش به کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور فعال در تهران محدود بود و ممکن است ویژگی‌های محیط حقوقی، اقتصادی و سازمانی این شهر قابلیت تعمیم نتایج به سایر مناطق یا کشورها را کاهش دهد. سوم، داده‌ها بر اساس گزارش‌های خوداظهاری مدیران و کارشناسان گردآوری شدند و بنابراین احتمال سوگیری ادراکی، پاسخ‌دهی اجتماعی مطلوب یا تفاوت در سطح شناخت حقوقی پاسخ‌دهندگان وجود دارد. چهارم، مفهوم شروط ناعادلانه در این پژوهش به‌صورت یک سازه کلی اندازه‌گیری شد و ممکن است انواع مختلف شروط، مانند شروط سلب مسئولیت، تغییر یک‌جانبه قرارداد، حل اختلاف یا استفاده از داده، آثار متفاوتی بر ریسک حقوقی و پایداری داشته باشند. همچنین، مدل حاضر اگرچه توانست بخش قابل توجهی از تغییرات پایداری کسب‌وکار را تبیین کند، اما متغیرهای دیگری مانند اعتماد کاربران، شهرت برند، کیفیت حکمرانی، بلوغ حقوقی سازمان و شدت نظارت تنظیم‌گر نیز می‌توانند در این رابطه نقش داشته باشند.

پیشنهاد می‌شود در مطالعات آینده از طرح‌های طولی استفاده شود تا تغییرات شروط قراردادی، ریسک‌های حقوقی و شاخص‌های پایداری در طول زمان مورد بررسی قرار گیرد و امکان تحلیل دقیق‌تر روابط علّی فراهم شود. همچنین، انجام مطالعات مقایسه‌ای میان انواع مختلف پلتفرم‌ها، از جمله پلتفرم‌های تجارت الکترونیکی، حمل‌ونقل، خدمات مالی، اقتصاد گیگ و ارائه محتوای دیجیتال می‌تواند نشان دهد که شدت و ماهیت روابط شناسایی‌شده تا چه اندازه به نوع مدل کسب‌وکار وابسته است. بررسی مستقل انواع شروط ناعادلانه نیز می‌تواند تصویر دقیق‌تری از آثار حقوقی هر نوع شرط ارائه کند. علاوه بر این، پیشنهاد می‌شود متغیرهایی مانند اعتماد کاربران، رضایت، قصد ادامه همکاری، شهرت سازمانی، بلوغ نظام انطباق، فرهنگ حقوقی سازمان و شدت نظارت تنظیم‌گر به‌عنوان متغیرهای میانجی یا تعدیل‌گر وارد مدل‌های آینده شوند. استفاده از داده‌های عینی نظیر تعداد شکایات، دعاوی، هزینه‌های حقوقی، نرخ ترک کاربران و شاخص‌های واقعی عملکرد کسب‌وکار نیز می‌تواند اعتبار بیرونی یافته‌ها را افزایش دهد. مطالعات تطبیقی میان کشورها و نظام‌های حقوقی مختلف نیز می‌تواند در روشن ساختن نقش محیط نهادی و مقرراتی در رابطه میان عدالت قراردادی و پایداری کسب‌وکار مؤثر باشد.

بر اساس یافته‌های پژوهش، مدیران کسب‌وکارهای پلتفرم‌محور باید بازنگری دوره‌ای قراردادهای استاندارد را به‌عنوان بخشی از نظام مدیریت ریسک و پایداری سازمانی در نظر گیرند. پیشنهاد می‌شود شروطی که مسئولیت را به‌صورت نامتناسب به کاربران یا شرکای تجاری منتقل می‌کنند، امکان تغییر یک‌جانبه گسترده ایجاد می‌کنند یا حقوق جبرانی طرف مقابل را محدود می‌سازند، به‌طور ویژه مورد ارزیابی قرار گیرند. همچنین، استفاده از زبان روشن، کاهش پیچیدگی غیرضروری قراردادها، برجسته‌سازی شروط مهم و ایجاد سازوکارهای شفاف برای اعتراض و حل اختلاف می‌تواند از بروز تعارضات حقوقی جلوگیری کند. تشکیل کمیته‌های مشترک حقوقی، انطباق، مدیریت ریسک و محصول برای بررسی آثار قراردادهای استاندارد پیش از اجرا نیز می‌تواند مفید باشد. علاوه بر این، پلتفرم‌ها می‌توانند شاخص‌هایی مانند تعداد شکایات قراردادی، نرخ اعتراض کاربران، هزینه دعاوی و میزان تغییرات اجباری قرارداد را به‌طور مستمر پایش کنند و از آن‌ها به‌عنوان شاخص‌های هشدار زودهنگام ریسک حقوقی استفاده کنند. در سطح سیاست‌گذاری نیز تدوین دستورالعمل‌های روشن‌تر درباره شروط ناعادلانه، افزایش شفافیت قراردادهای دیجیتال و تقویت سازوکارهای حل اختلاف سریع و کم‌هزینه می‌تواند به کاهش ریسک حقوقی و افزایش پایداری اکوسیستم پلتفرمی کمک کند.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافعی وجود ندارد.

E-ISSN: 3041-8933

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

Abdul, S. S. M., Shrestha, A., & Yong, J. (2025). Toward the Mass Adoption of Blockchain: Cross-Industry Insights From DeFi, Gaming, and Data Analytics. *Big Data and Cognitive Computing*, *9*(7), 178. https://doi.org/10.3390/bdcc9070178

Aseeva, A. (2023). Liable and Sustainable by Design: A Toolbox for a Regulatory Compliant and Sustainable Tech. *Sustainability*, *16*(1), 228. https://doi.org/10.3390/su16010228

Azzaprillia, T. (2023). Opportunities and Challenges: E-Commerce in Indonesia From Business Legal Perspective. *Wajah Hukum*, *7*(2), 370. https://doi.org/10.33087/wjh.v7i2.1257

Balcıoğlu, Y. S., Çelik, A. A., & Altındağ, E. (2024). Integrating Blockchain Technology in Supply Chain Management: A Bibliometric Analysis of Theme Extraction via Text Mining. *Sustainability*, *16*(22), 10032. https://doi.org/10.3390/su162210032

Chouraik, C. (2024). Enhancing Cybersecurity in Moroccan Banking: A Strategic Integration of AI, Blockchain, and Business Intelligence. *International Journal of Science and Research Archive*, *13*(2), 1723-1734. https://doi.org/10.30574/ijsra.2024.13.2.2312

Coenen, T., Fierens, M., Esteves, B. G. C., & Loof, E. D. (2025). A Perspective on the Use of Personal Data Stores in Data Spaces to Support Multiparty Data Access as Required by the Data Act. *Data in Brief*, *62*, 111949. https://doi.org/10.1016/j.dib.2025.111949

Costa, L. M., Lima, J. N., Rosini, A. M., & Lopes, F. J. (2022). Alfa Company Adequacy Plan to LGPD and Implementation of Good Corporate Governance Practices. *Journal on Innovation and Sustainability Risus*, *13*(4), 56-67. https://doi.org/10.23925/2179-3565.2022v13i4p56-67

Darmawan, I. M. D. H., Kusuma, N. P. N., Kshetri, N., Artani, K. T. B., & Wardani, W. P. p. (2026). Harnessing Blockchain for Transparent and Sustainable Accounting in Creative MSMEs Amid Digital Disruption: Evidence From Indonesia. *Journal of Risk and Financial Management*, *19*(1), 80. https://doi.org/10.3390/jrfm19010080

Fernando-Villamar, C. (2023). Managing Digital Risks: A Primer. https://doi.org/10.22617/tim230604-2

Findlay, M. J., Seah, J., & Wong, W. (2023). Disruptive Regulation. 1-38. https://doi.org/10.4337/9781802209525.00004

Goyal, S. B., Rajawat, A. S., Bedi, P., & Yasmeen, S. (2024). Blockchain-based Human Intelligent Systems for Smart City Safety. *Transactions on Emerging Telecommunications Technologies*, *35*(2). https://doi.org/10.1002/ett.4939

Helberger, N., Kas, B., Micklitz, H. W., Namysłowska, M., Naudts, L., Rott, P., Sax, M., & Veale, M. (2024). Digital Fairness for Consumers. https://doi.org/10.31219/osf.io/hqa4n

Ioannou, I. (2023). Relational Trade Networks. *The Cambridge Law Journal*, *82*(3), 450-482. https://doi.org/10.1017/s0008197323000430

Jeong, Y. (2023). Enhancing Policy and Regulatory Approaches to Strengthen Digital, Platform, and Data Economies. https://doi.org/10.22617/wps230602-2

Korchenko, O., Korchenko, A. A., Prokopovych-Tkachenko, D., Karpiński, M., & Казмірчук, С. (2026). Multi-Layered Open Data, Differential Privacy, and Secure Engineering: The Operational Framework for Environmental Digital Twins. *Sustainability*, *18*(4), 1912. https://doi.org/10.3390/su18041912

Kur, A., Lee, N., & Tischner, A. (2024). Normative Structure for Fairness. 249-293. https://doi.org/10.4337/9781800883062.00018

Lee, C.-H., Kim, Y.-S., & Shin, Y. (2021). Data Usage and the Legal Stability of Transactions for the Commercial Operation of Autonomous Vessels Based on Digital Ownership in Korean Civil Law. *Sustainability*, *13*(15), 8134. https://doi.org/10.3390/su13158134

Leiser, M. R. (2022). Dark Patterns: The Case for Regulatory Pluralism Between the European Unions Consumer and Data Protection Regimes. https://doi.org/10.4337/9781800371682.00019

Lim, H., Jeong, M., Lee, J., Jeon, S., & Lee, C.-H. (2026). Arctic Green Maritime Data Governance for Green Shipping Corridors: Interpreting the EU Data Act. *Sustainability*, *18*(2), 577. https://doi.org/10.3390/su18020577

Liudmyla, M., Tyshchenko, Y., Sevastyanenko, O., Демчук, А. М., & Kolomiiets, K. (2023). Protection of Consumer Rights in Ukraine. *Cuestiones Políticas*, *41*(76), 568-591. https://doi.org/10.46398/cuestpol.4176.34

Macchiavello, E. (2022). The Challenges Awaiting the European Crowdfunding Services Providers Regulation: Ready for Launch? *Nordic Journal of Commercial Law*(2), 26. https://doi.org/10.54337/ojs.njcl.2.7544

Madsen, D. Ø., & Glebova, E. (2025). Sports Industry 5.0: Reimagining Sport Through Technology, Humanity, and Sustainability. *Frontiers in Sports and Active Living*, *7*. https://doi.org/10.3389/fspor.2025.1640362

Maeda, M. (2023). Consumer Protection on Digital Platforms in Japan. 253-275. https://doi.org/10.17875/gup2023-2503

Malek, N. A. (2024). Gig Economy: Is It a Trap or Stepping Stone for the Informal Sector? *Information Management and Business Review*, *16*(3S(I)a), 28-38. https://doi.org/10.22610/imbr.v16i3s(i)a.4201

Mutangili, S. K. (2024). The Impact of Public Procurement Law on Supply Chain Performance. *Journal of Procurement & Supply Chain*, *8*(1). https://doi.org/10.53819/81018102t2331

Paraschou, M., Sergaki, P., Kalogeras, N., Nastis, S. A., & Staboulis, C. (2025). Agricultural Cooperatives: Roadblocks to Achieving Sustainability. *Sustainability*, *17*(17), 8012. https://doi.org/10.3390/su17178012

Pathak, S. (2024). Legal and Commercial Dynamics of E-Consumer Protection: Navigating Challenges in India's Digital Economy. *International Journal for Multidisciplinary Research*, *6*(5). https://doi.org/10.36948/ijfmr.2024.v06i05.28398

Ragazou, K., Passas, I., & Garefalakis, A. E. (2022). It Is Time for Anti-Bribery: Financial Institutions Set the New Strategic “Roadmap” to Mitigate Illicit Practices and Corruption in the Market. *Administrative Sciences*, *12*(4), 166. https://doi.org/10.3390/admsci12040166

Rutgers, J. W., & Sauter, W. (2021). Promoting Fair Private Governance in the Platform Economy: EU Competition and Contract Law Applied to Standard Terms. *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, *23*, 343-381. https://doi.org/10.1017/cel.2021.11

Shirkoohi, S. M., & Mohiuddin, M. (2025). Creating Value in Metaverse-Driven Global Value Chains: Blockchain Integration and the Evolution of International Business. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, *20*(2), 126. https://doi.org/10.3390/jtaer20020126

Sivula, A. (2025). A STEEPLE Analysis and Information Technology Professionals' Interview Insights Regarding the Platform Economy. *International Journal of Human Capital and Information Technology Professionals*, *16*(1), 1-28. https://doi.org/10.4018/ijhcitp.394507

Streel, A. d., Feasey, R., Kraemer, J., & Monti, G. C. (2021). Making the Digital Markets Act More Resilient and Effective. *SSRN Electronic Journal*. https://doi.org/10.2139/ssrn.3853991

Tursunbayeva, A., Pagliari, C., Lauro, S. D., & Antonelli, G. (2021). The Ethics of People Analytics: Risks, Opportunities and Recommendations. *Personnel Review*, *51*(3), 900-921. https://doi.org/10.1108/pr-12-2019-0680

Wiwoho, J., Trinugroho, I., Kharisma, D. B., & Pujiyono, P. (2023). Islamic Crypto Assets and Regulatory Framework: Evidence From Indonesia and Global Approaches. *International Journal of Law and Management*, *66*(2), 155-171. https://doi.org/10.1108/ijlma-03-2023-0051

Zeno, J. (2022). Information in Consumer Contracts: Reforming Consumer Protection Law in Malaysia. *Asian Journal of Comparative Law*, *17*(2), 242-267. https://doi.org/10.1017/asjcl.2022.18

E-ISSN: 3041-8933